

<http://ui.ac.ir/en>

Strategic Research on Social Problems in Iran

E-ISSN: 2645-7539

Document Type: Research Paper

Vol. 9, Issue 3, No.30, Autumn 2021, pp. 49-80

Received: 10.06.2020 Accepted: 28.10.2020

The Problematic of Social Hope in Iran: A Futuristic Approach

Mohsen Taheri Demneh *

Assistant Professor, Department of Industrial Engineering and Futures Studies, Faculty of Engineering, University of Isfahan, Isfahan, Iran
m.taheri@ast.ui.ac.ir

Masoumeh Kazemi

PhD of Futures Studies, Faculty of Management, University of Tehran, Tehran, Iran
Kazemi.masoumeh@ut.ac.ir

Introduction

One of the most important goals of future studies is to draw positive images of the future and motivate people in society to change to achieve those images. But these images do not form suddenly, several cultural, social, economic, political, and psychological factors are influential in their formation and as long as the people of the society do not hope for the realization of a better society in line with the images made, they will not take steps to draw and realize them. Positive and optimistic collective images are necessary but not enough to achieve a better situation in the future. We need something beyond merely positive images of the future to ensure movement and commitment to change the current situation for the better, and that is social hope. Social hope is one of the most important future-oriented emotions that should be studied because the health and dynamism of a society depend on the level of hope of most members of that society. At the social level, the more people hope for the transformation of the society, the greater their participation in building the future of that society will be. By this hope, all individual and collective capacities to change future growth and are used together to build a better society. In the meantime, hope has been less studied from a social perspective. Even globally, very few studies have addressed the issue of social hope, and most of the studies conducted are merely philosophical views of hope that have been published in the form of books. The anonymity of social hope as a subject of research on the one hand and the need to address it, especially in the turbulent years that Iranian society is going through, on the other hand, are the main ideas of the present study. This study is a scientific attempt to investigate the problematization of social hope among contemporary Iranian scholars. Also, the irreplaceable importance of hope in futures studies as an interdisciplinary shows the epistemological and methodological aspects of this research.

Material and Methods

The present article is a developmental study carried out in the qualitative research tradition framework using conventional content analysis. In this study, any text or article that directly or indirectly addressed the issue of social hope in Iran and was published as an article, lecture, memo, interview, or news, was collected. The collected texts, including the articles published on the websites, made up between 1200 and 1500 pages of text. These texts were carefully studied and all the sentences, paragraphs, or sections that created a common concept were put together and then conceptualized. In the next stage, the created concepts led to the formation of categories. When naming categories, the ones that are logically most relevant to the data were selected.

Discussion of Results and Conclusions

After analyzing the selected sources, 21 key contents

were extracted. Finally, 5 main themes or topics were identified after analyzing, merging, and overlapping the original codes: social hope as a shared matter, demystifying of social hope, futures, agency, the duality of good and evil of government.

Social hope is a construct, not a structure, that is, the policy of social hope must produce and reproduce hope as a social construct. The production of hope takes place in languages and discourse worlds. Hence, the idea of social hope must be introduced into the linguistic world of social discourse, politics, and systems of knowledge, especially the discourse of the social sciences. The creation of social hope by sharing individual hopes and creating positive images of the collective future is the most important social task of Futurists. Of course, the capacity of social institutions must also be used to create social hope. A hopeful society includes many institutions that can grow in free space and be a source of social hope by creating a

*Corresponding author

Copyright©2021, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>), which permits others to download this work and share it with others as long as they credit it, but they can't change it in any way or use it commercially.

space for dialogue and participation.

Keywords: Social Hope, Futures Studies, Problematic, Conventional Content Analysis.

References:

- Abbaszadeh, M., Alizadeh Aghdam, M. B., Dolati, A., & Mousavi, A. (2016) Studying the role of piety in increasing the hope for future among citizens of azarshahr. *Religion and Health*, 4 (1), 47-56 (in Persian).
- Afrasiabi, H., Khoobyari F., Ghodrati, S., & Dashtizad, S. (2016) A study on social factors affected youth hope to future (Case Study: University Students in Yazd). *Strategic Studies on Youth and Sports*, 15 (31), 1-20 (in Persian).
- Afshani, S. A. & Jafari, Z. (2016) The relationship between social capital and hope to the future among students of yazd university. *Social Sciences*, 23 (73), 93-116 (in Persian).
- Akbarian, M., Rafiee, H., Sajadi, H., & Karimlou, M. (2010) Socioeconomic status, religious attitudes, and being hopeful to future as predictors of drug abuse in unemployed youth. *Journal of Health*, 1 (1), 47-56 (in Persian).
- Alawitbar, A. R. (2019) Exploratory justice and social hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 387-392 (in Persian).
- Alizadeh Aghdam, M. (2013) A study of hope in the future among students and its affecting factors. *Journal of Applied Sociology*, 23 (4), 189-206 (in Persian).
- Amiriasfarjani, Z., Hashemianfar, S., & Ghasemi, V. (2019) A study on social hope: a grounded theory research. *Iranian Social Issues*, 10 (1), 27-51 (in Persian).
- Amirkhannejad, A. A., & Sabbagh, P. (2015) A study of the relationship between social alienation, economic poverty and religious beliefs with hope for the future of students of marand islamic azad university. *Sociological Studies*, 7 (26), 7-19 (in Persian).
- Amirpanahi, M., Malmir, M., & Shokryani, M. (2019) The status of social hope in iran (Secondary analysis of social, cultural and moral surveys). *Social Work Research*, 3 (9), 79-106 (in Persian).
- Ardabili, M. M. (2019) Philosophy and hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 567-565 (in Persian).
- Ariyabuddhipongs, V., & Nathanat C. (2007) A test of social cognitive theory reciprocal and sequential effects: hope, superstitious belief and environmental factors among lottery gamblers in thailand. *Journal of Gambl Studies*, 23, 201-214.
- Aronson, R. (2017). *We: Reviving Social Hope*. Chicago: University of Chicago Press
- Asl Zaeem, M. (2019) Social Hope and Transformation of Understanding the Changes of Iranians. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 550-527 (in Persian).
- Azimi, M., Ebrahimi, M., & Jafari, F. (2019) What is social hope and its measurement criteria: a case study in Tehran. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 157-173 (in Persian).
- Bab al-Hawaiji, F. (1997) Content analysis. *National Studies of Library and Information Organization*, 8 (4), 108-98 (in Persian).
- Bryant, J., & Ellard. J. (2015) Hope as a form of agency in the future thinking of disenfranchised young people. *Journal of Youth Studies*, 18 (4), 485-499.
- Delaney, T. (2015) *Classical Theories of Sociology*. Translated by Behrang Sedighi and Vahid Tolouei. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Farah Bakhsh, S., & Rasooli, S. (2016) The mediating role of distributive justice perception in the effect of satisfaction with the service compensation system on future hope, job commitment and job adjustment of teachers. *Management and Planning in Educational Systems*, 11 (1), 109-138 (in Persian).
- Faraskhah, M. (2017) Iranians are a hopeful nation but without social hope. *Morvarid Journal*, 6 (7), 28-33 (in Persian).
- Faraskhah, M. (2019) *The Challenge of Hope*. Retrieved from: <https://www.magiran.com/article/3979772> (2020/06/10).
- Faraskhah, M. (2019a). Iranian man and his hopes. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in Collaboration with Rahman Institute, 299-312 (in Persian).
- Faraskhah, M. (2020) *We Have to Get Rid of The Political Dominance / We are not Disappointed, We Have a Crisis of Hope*. Retrieved from: <https://www.mehrnews.com/news/4865946> , (2020/06/10).
- Farnam, A., & Hamidi, M. (2016) The effectiveness of positivism training on enhancement of hope with emphasis on qur'an and islamic issues. *Clinical Psychology Studies*, 6 (22), 1-24 (in Persian).
- Farrokh Nejad Kashki, D., Mohammadi, A., & Haghghatian, M. (2019) A study of sociological factors affecting the hope of the suburbs of

- tabriz. *Urban Sociological Studies*, 9 (29), 79-102 (in Persian).
- Fazeli, M. (2019) Social Hope, Humble Government and Small Successes. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 557-562 (in Persian).
- Fazeli, N. A. (2017) Social hope in iran from the constitution until now (the past is not our reference). *Morvarid Journal*, 6 (7), 13-20 (in Persian).
- Fazeli, N. A. (2019) Social hope is like the capacity for desire In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 313-327 (in Persian).
- Fowler, D. R., Weber, E. N., Klappa, S. P., & Miller, S. A. (2017) Replicating future orientation: investigating the constructs of hope and optimism and their subscales through replication and expansion. *Personality and Individual Differences*, 116, 22-28.
- Ghaedi, M. R., & Golshani, A. R. (2016) Content analysis method: from quantity-orientation to quality-orientation. *Management System*, 7 (23), 57-82 (in Persian).
- Ghahremani, N., & Nadi, M. (2012) Relationship between religious / spiritual components, mental health and hope for the future in hospital staff of shiraz public hospitals. *Iran Journal of Nursing*, 25 (79), 1-11 (in Persian).
- Ghani Rad, M. A. (2019). Social hope as a collective conscience. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 139-142 (in Persian).
- Gholamreza Kashi, M. J. (2017) Real hope, utopian hope. *Morvarid Journal*, 6 (7), 21-25 (in Persian).
- Gonadeleh, A. (2019) Social hope and the responsibility of historical sociology: a discourse on the relationship between historical narratives and the rise of the problem of hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 491-509 (in Persian).
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004) Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures, and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105-112.
- Green, J. (1999) *Deep Democracy: Community, Diversity, and Transformation*. Lanham: Rowman & Littlefield Press.
- Hassan-Aslih, S., Shuman, E., Goldenberg, A., Van Zomeren, M. & Halperin, E. (2020) The quest for hope: disadvantaged group members can fulfill their desire to feel hope, but only when they believe in their power. *Social Psychological and Personality Science*, 11 (7), 879-888.
- Jahangiri, J., & Mohammadi, N. (2018) Sociological explanation of the relationship between political hope and social indifference (Case study: Shiraz University students). *Journal of Social Studies and Research in Iran*, 7 (1), 127-150 (in Persian).
- Jalayapour, M. R. (2019) Why Has our Social Hope Diminished and How does it Increase?. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 419-440 (in Persian).
- Jalili Shishivan, A., Dortaj, F., Sadipour, E., & Farrokhi, N. (2017) The mediating role of self-esteem in the relationship between social capital and academic hope in elite athlete students. *Research in Educational Systems*, 11 (36), 7-40 (in Persian).
- Kaboli, S. A. & Tapio, P. (2017) How late-modern nomads imagine tomorrow? a causal layered analysis practice to explore the images of the future of young adults. *Futures Journal*, 96, 32-43.
- Khaniki, H. (2017) Let's start with small things. *Morvarid Journal*, 3 (7), 9-11 (in Persian).
- Khaniki, H. (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute (in Persian).
- Levitas, R. (2004) Hope and education. *Journal of Philosophy of Education*, 38 (2), 269-273.
- Madani Ghahfarkhi, S. (2019a) From individual hope to social hope: understanding the concept of hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 361-385 (in Persian).
- Madani Ghahfarkhi, S. (2019b) Social and dialectical movements of hope and despair. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 25-43 (in Persian).
- Malekian, M. (2019) The rationality of hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 149-154 (in Persian).
- Malmir, M., Amirpanahi, M., & Shokriani, M. (2019) The situation of social hope in the provinces of the country: the current situation and the future. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with

- Rahman Institute, 243-258(in Persian).
- Mansoori, A. (2019) Political strategies to promote social hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 467-481 (in Persian).
- Marhemati, Z., & Khormaei, F. (2018) The relation of religiousness to hope: the mediating role of patience. *Developmental Psychology: Iranian Psychologists*, 14 (56), 435-444 (in Persian).
- Marques, S. C., Lopez, S. J. & Pais-Ribeiro, J. (2011) Building hope for the future: a program to foster strengths in middle-school students. *Journal of Happiness Studies*, 12, 139-152.
- McCoy, H., & Bowen, E. A. (2015) Hope in the social environment: factors affecting future aspirations and school self efficacy for youth in urban environments. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 32, 131-141.
- Mehrabanifar, H., & Emami, S. M. (2015) National media and creating hope; principles, dimensions, and strategies. *Social and Media Studies Journal*, 3 (4), 40-11.
- Mehraien, M. (2015) *Sociology of Hope: How Can Hope be Made Possible in Society?* Retrieved from: <http://farhangemrooz.com/news/36881>, (2020/06/10).
- Miller, J. F. (1986). *Development of an instrument to measure hope*. PhD Thesis in Nursing Sciences, University of Illinois, Chicago.
- Mirsapasi, A. (2010) *Ethics in The Public Sphere*. Tehran: Sales Publication (in Persian).
- Mojahedi, M.M. (2019) Culturalism in conflict with the politics of hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 331-359 (in Persian).
- Moosavi, S. (2016) The role of perceived instrumentality, academic burnout and hope for future concerning academic motivation. *Educational and Scholastic Studies*, 5 (2), 85-103 (in Persian).
- Morgan, M. (2016) The responsibility for social hope. *Thesis Eleven*, 136 (1), 107-123.
- Niles, S. G., Yoon, H. J., Baln, E., & Amundson, N. E. (2010) Using a hope-centered model of career development in challenging times. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4 (34), 101-108.
- Nobahar, R. (2019) Democracy and social hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 409-417 (in Persian).
- Rao, V., & Walton, M. (2004). *Culture and Public Action*. California: Stanford University Press
- Rashid, A., & Montazeri Khosh, H. (2017) Historical and sociological reflection on reading as something problematic. *Reading Research Journal*, 1 (1), 1-10 (in Persian).
- Robb, S. (2010) *Hope: The every day and Imaginary Life of Young People on the Margins*. Kent Town: Wakefield Press.
- Rorty, R. (1999) *Philosophy and Social Hope*. New York: The Penguin Group Press.
- Sabancı, T. (2015) *Expressions of hope and aspiration among young people receiving rehabilitation services in kampala, uganda*. MA Thesis in Social Work with Families and Children, Makerere University, Uganda.
- Salamat, H. (2019) Thinking in the hope of a time of despair; an introductory reflection on the insurmountable difficulties of the concept of hope. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in collaboration with Rahman Institute, 569-574 (in Persian).
- Salehi Doust, Z., Peyman Pak, F., Pashaei, L., & Hatami, H. R. (2013) Relationship of resiliency against stress with humor and hope for future in collegiate girls. *Women and Family Studies*, 6 (22), 99-115 (in Persian).
- Sardar, Z. (2017) *Future: All That Matters*. Translated by Mohsen Taheri Demneh, Tehran: Ayandeh Research (in Persian).
- Shariati, S. (2019) The day will finally come. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in Collaboration with Rahman Institute, 143-147 (in Persian).
- Smith, N. H. (2010) From the concept of hope to the principle of hope. In Horrigan, Janet & Wiltse, E. D. (Eds.) (2010) *Hope Against Hope; Philosophies, Cultures, and Politics of Possibility and Doubt*. New York: Rodopi, 3-22.
- Snyder, C. R. (2002) Hope theory: rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13, 249-275.
- Stitzlein, S. M. (2009) Reviving social hope and pragmatism in troubled times. *Journal of Philosophy of Education*, 43 (4), 657- 663.
- Taheri Demneh, M. & Morgan. D. R. (2018) Destination identity: futures images as social identity. *Futures Studies*, 22 (3), 51-64.
- Taheri Demneh, M. (2018) Futuristic research in the roots of images of the future. *Strategic Studies of Public Policy Journal*, 8 (29), 45-65 (in Persian).
- Taheri Demneh, M. (2019) *3.5% Law and Social Change in Iran*. Retrieved from: <https://iranianfuturist.com> (2020/06/10).
- Taheri Demneh, M., Pourezzat, A. A., & Zolfagharzadeh, M. M. (2016) Contemplation in the meaning of the images of the futures: building a

- concept from social identity. *National Studies*, 16 (4), 61-76 (in Persian).
- Tanhaie, H. A. (2015) *An Introduction to Sociological Schools and Theories*. Tehran: Bahman Borna, Marandiz (in Persian).
- Thio, I. M., & Elliott, T. R. (2005) Hope, social support, and postpartum depression: disentangling the mediating effects of negative affectivity. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 12 (4), 293-299.
- Tiger, L. (1979) *Optimism: The Biology of Hope*. New York: Simon & Schuster.
- Unger, R.M. (2007) *The Self Awakened: Pragmatism Unbound*. Cambridge: Harvard University Press.
- Van Zomeren, M., Pauls, I. L., & Cohen-Chen, S. (2019) Is hope good for collective action in the context of climate change? a test of hope's emotion- or problem-focused coping functions. *Global Environmental Change*, 58, 101915.
- Wilkinson, D., & Birmingham, P. (2003) *Using research instruments: a guide for researchers*. London: Psychology Press.
- Yaghoobi, A., & Mohagheghi, H. (2012) Investigating the ways to increase the level of hope in the students of bu ali university. *Higher Education in Iran*, 4 (2), 155-169 (in Persian).
- Yaghoobi, A., Forotan Bagha, P., & Mohagheghi, H. (2014) The effect of hope teaching snyder on attributional style of student. *Clinical Psychology Studies*, 5 (17), 19-33 (in Persian).
- Zokai, M. S., & Weiss, S. (2019) Discourses of hope in social networks. In Khaniki, H. (Ed.) (2019) *Social Hope; What, Status, and Etiology*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies in Collaboration with Rahman Institute, 175-205 (in Persian).

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران
سال نهم، شماره پیاپی (۳۰)، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۹، صص ۴۹-۸۰
نوع مقاله: پژوهشی
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۸/۷

خوانشی آینده‌پژوهانه از پروبلماتیک امید اجتماعی در ایران

محسن طاهری دمنه ^{id} *، استادیار گروه مهندسی صنایع و آینده‌پژوهی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه اصفهان،

اصفهان، ایران

m.taheri@ast.ui.ac.ir

معصومه کاظمی، دکتری آینده‌پژوهی، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Kazemi.masoumeh@ut.ac.ir

چکیده

امید اجتماعی، مفهومی مهجور در علوم اجتماعی است که به نظر می‌رسد به‌تازگی و به‌علت واقعیت‌های اجتماعی امروز ایران، برخی اندیشمندان و دغدغه‌مندان به آن توجه کرده‌اند؛ بنابراین، پروبلماتیک‌شدن امید اجتماعی در ایران، معلول شرایط امروز جامعه ایرانی است. به‌غیر از این شرایط، مقاله حاضر به‌مثابه پژوهشی توسعه‌ای، که در سنت پژوهش‌های کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای عرفی انجام شده است، به دنبال کشف مضامین بنیادین مسئله‌مند شدن مقوله امید اجتماعی در گفتار و نوشتار اندیشمندان ایرانی معاصر است و قصد دارد خوانشی آینده‌پژوهانه از این مضامین ارائه دهد. بدین منظور، بیشتر از ۱۲۰۰ صفحه، متن نوشتارها و گفتگوهای صاحب‌نظران ایرانی پیرامون مسئله امید اجتماعی به‌عنوان منبع داده، تحلیل شد و درنهایت، ۲۱ محتوای کلیدی استخراج و بعد از تجزیه و تحلیل، ادغام و هم‌پوشانی مضامین اولیه، درنهایت، ۵ مضمون یا موضوع اصلی شناسایی شد. این مضامین، که به‌ترتیب، ۱. امید اجتماعی به‌مثابه امر مشترک، ۲. افسون و افسانه‌زدایی از امید اجتماعی، ۳. آینده‌ها، ۴. عاملیت و ۵. دوگانه خیر و شر حاکمیت نام‌گذاری شد، عمده‌ترین مؤلفه‌های امید اجتماعی است. درنهایت نیز تحلیلی آینده‌پژوهانه از این مضامین ارائه شد.

واژه‌های کلیدی: امید اجتماعی، آینده‌پژوهی، پروبلماتیک، تحلیل محتوای عرفی

* نویسنده مسؤول: ۰۹۱۲۸۱۲۱۹۴۶

مقدمه و بیان مسئله

یکی از مهم‌ترین اهداف آینده‌پژوهی، ترسیم تصاویر مثبت از آینده و ایجاد انگیزه در افراد جامعه برای تغییر برای تحقق آن تصاویر است؛ اما این تصاویر به صورت ناگهانی شکل نمی‌گیرد؛ بلکه عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و روان‌شناختی متعددی در شکل‌گیری آنها مؤثر است و تا زمانی که افراد جامعه به تحقق جامعه‌ای بهتر، همسو با تصاویر ساخته شده امید نداشته باشند، برای ترسیم و تحقق آنها گامی بر نخواهند داشت.

امید، یکی از ضرورت‌های زندگی آدمیان و یکی از شاخص‌های توسعه اجتماعی است (مهربانی‌فر و امامی، ۱۳۹۳: ۱۲). اندیشمندان، امید را انگیزه‌ای برای پویایی و حرکت به سوی آینده‌ای بهتر می‌دانند (خانیک، ۱۳۹۶: ۱۰). تایگر^۱ (1979) در تعریفی کلاسیک، امید را انتظار آینده‌ای اجتماعی و مادی می‌داند که ویژگی‌های مطلوب دارد. افراد امیدوار، موقعیت‌ها و شرایط سخت و دشوار را چالش‌هایی حل‌شدنی در نظر می‌گیرند و با اعتماد به نفس، نهایت کوشش خود را برای رفع آنها به کار می‌برند (Thio and Elliott, 2005: 294) و باور دارند که آینده آنها با خودارزیابی قابلیت‌هایشان، موفقیت‌آمیز و شکوفا می‌شود (Fowler et al., 2017: 23). درحقیقت، مهم‌ترین وجه تفاوت امیدواری و خوش‌بینی در همین موضوع است که فرد امیدوار ضمن پذیرش رنج موجود، به ساختن آینده‌ای بهتر متعهد است؛ اما فرد خوش‌بین، صرفاً توجیهی راضی‌کننده برای پذیرش شرایط هر آنچه هست، ارائه می‌دهد. همچنین، امید، رابطه‌ای استوار با تصاویر آینده^۲ دارد. تصاویر آینده، واقعیت اجتماعی، رفتار و تصمیمات ما از طریق حلقه‌های بازخورد بر یکدیگر تأثیر می‌گذارد (Kaboli and Tapio, 2017: 4). آینده پیش‌بینی‌پذیر نیست؛ اما همه آدمیان برای تصمیم‌گیری، تصاویری از آینده در ذهنشان می‌سازند و بر مبنای آنها عمل می‌کنند. تصاویر آینده، خوش‌بینانه و یا

بدبینانه است و در سطح فردی یا جمعی عمل می‌کند. آنها می‌توانند قسمتی از هویت ما به‌عنوان هویت مقصد^۳ باشند؛ هویتی که تداعی‌گر چشم‌اندازهای مشترک مردم یک جامعه است (طاهری دمنه و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۱). توانایی به تصور کشیدن آینده‌های متفاوت، یکی از ویژگی‌های گونه انسان خردمند است؛ اما بسیار مهم است که از تصاویر جمعی از آینده صحبت شود. وقتی یک جامعه، آینده را همسو با اهداف مشترک مهار کند، راهی برای برون‌رفت از بسیاری از بحران‌های اجتماعی، از جمله بحران هویت فراهم خواهد آمد (طاهری دمنه، ۱۳۹۷: ۴۶) و تقویت یا تضعیف برخی تصاویر آینده می‌تواند راهی برای غلبه بر چالش‌های فرهنگی باشد (Taheri Demneh and Morgan, 2018: 53)؛ اما تصاویر جمعی مثبت و خوش‌بینانه، شرایط لازم و نه کافی برای رسیدن به وضعیت بهتر در آینده است. ما به چیزی فراتر از تصاویر صرفاً مثبت از آینده نیاز داریم تا جنبش، حرکت و تعهد برای تغییر وضعیت کنونی به وضعیت بهتر را تضمین کند و آن مفهوم والاتر، امید اجتماعی است. امید اجتماعی یکی از مهم‌ترین عواطف آینده‌محوری است که باید بررسی شود؛ زیرا سلامت و پویایی جامعه به سطح امیدواری بخش زیادی از اعضای آن جامعه بستگی دارد. زتومکا^۴ امید به آینده را از خصلت‌های اجتماعی افراد می‌داند که در خلق فرهنگ اعتماد در جامعه سهیم هستند (جهانگیری و محمدی، ۱۳۹۷: ۱۲۹) و از آن مهم‌تر، امیدها، اهداف، برنامه‌ها و مقاصد، همیشه مبنای توسعه هر جامعه‌ای است (Rao and Walton, 2004: 61). از نظر فیلسوفان عمل‌گرا نیز موضوع فلسفه باید درباره امید و آینده‌نگری مثبت باشد (مدنی قهرخی، ۱۳۹۸: ۴۰). در سطح اجتماعی، هرچه میزان امید افراد به تحول جامعه بیشتر شود، میزان مشارکت آنها در ساخت آینده آن جامعه نیز بیشتر خواهد شد؛ زیرا به‌واسطه این امید، تمامی ظرفیت‌های فردی و جمعی برای تغییر آینده رشد می‌کند و در کنار یکدیگر

³ Destination identity

⁴ Piotr Sztompka

¹ Tiger

² Image of the future

تا چارچوبی نظری برای پژوهش فراهم آید.

چارچوب نظری پژوهش

امید اجتماعی، به‌طور ذاتی مفهوم نوپدید نیست؛ اما ضرورت توجه به آن و یافتن راهکارهایی برای خلق و استمرار آن، از موضوعاتی است که به‌تازگی، مدنظر اندیشمندان در حوزه‌های گوناگون قرار گرفته است؛ بدین علت برای شناخت بهتر امید اجتماعی باید این مفهوم و مفاهیم مربوط به آن به‌مثابه معنای مورد توافق، تشریح شود. در ادامه، با مرور نظام‌مند بر مبانی نظری پژوهش، به معنایی اشاره خواهد شد که مفاهیم این حوزه را توضیح می‌دهد.

امید

اهمیت امید برای بشر در فیلبوس^۲ (مکالمات) افلاطون اینگونه به تصویر کشیده شده است که وجود هر انسانی علاوه بر ادراک زمان حال، به‌واسطه‌ی خاطرات باقیمانده از گذشته و انتظار اتفاقات آینده شکل می‌گیرد. در عهد عتیق، بحث‌های بسیاری درباره‌ی اهمیت آینده وجود دارد و بر این نکته تأکید شده است که از زمان وجود زندگی، امید نیز وجود داشته است و امیدداشتن، یعنی می‌خواهیم آینده‌ای وجود داشته باشد (Miller, 1986: 9). ارسطو امید را رؤیای بیداری می‌نامد (Ariyabuddhipongs and Chanchalernporm, 2007: 202) و معتقد است سه علت برای احساس امید در طول زندگی مردم وجود دارد: اول، افراد زمانی امیدوار هستند که مهارت‌هایی را در اختیار دارند که با آنها احساس اعتماد به نفس می‌کنند. دوم، افراد براساس اتفاق‌های خوبی که در گذشته رخ داده است، امیدوار هستند که در آینده نیز چنین اتفاقات خوبی رخ دهد و سوم، زمانی که مردم جوان هستند، تمایل دارند به نیمه‌ی پر لیوان نگاه کنند تا نیمه‌ی خالی آن؛ زیرا هنوز بسیاری از شرارت‌ها و رذالت‌ها را ندیده‌اند (Sabanci, 2015: 12).

لغت‌نامه‌ی آکسفورد، امید را «انتظار یک اتفاق مطلوب، یعنی

برای ساخت جامعه‌ای بهتر به کار گرفته می‌شوند (امیرخان‌نژاد و صباغ، ۱۳۹۴: ۸). امید اجتماعی به افراد کمک می‌کند تا دریابند پیشرفت، یک ایده آرمان‌شهری دست‌نیافتنی نیست؛ بلکه با کوشش همراه با امید می‌توان به آن دست یافت (امیری اسفرجانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۰)؛ اما به نظر می‌رسد حجم انبوهی از مطالبی که درباره‌ی مفهوم امید منتشر می‌شود و افراد یک جامعه از این مفهوم درک می‌کنند، با جنبه‌ی روان‌شناسی فردی امید مرتبط است که متأسفانه، آمیختگی بسیاری نیز با مطالب زرد، ترفندهای خوشبختی و صنعت کلمات انگیزشی و سخن بزرگان^۱ پیدا کرده است.

در این میان، امید از منظر اجتماعی، کمتر بررسی شده است؛ حتی در سطح جهانی نیز در مطالعات بسیار اندکی به مسئله‌ی امید اجتماعی توجه شده است و بیشتر مطالعات، صرفاً دیدگاه‌های فلسفی از امید است که در قالب کتاب منتشر شده است. نعمت‌الله فاضلی (۱۳۹۸) معتقد است گفت‌وگوهایی که در سال‌های اخیر درباره‌ی امید در ایران شکل گرفته است، نشان می‌دهد ما موقعیت اجتماعی خاصی داریم که در آن، امید به مسئله‌ی جامعه تبدیل شده است و پرسش امید، دانشگاهیان و روشنفکران را ناگزیر می‌کند که به آن بیندیشند.

گمنامی امید اجتماعی به‌عنوان سوژه پژوهش و نیز ضرورت توجه به آن، به‌خصوص در سال‌های پرفرازونشویی که جامعه ایرانی از سر می‌گذراند، ایده اصلی مقاله حاضر است. این مقاله، کوششی علمی برای واکاوی پروبلماتیک شدن امید اجتماعی در میان صاحب‌نظران ایرانی معاصر است. همچنین، اهمیت بی‌بدیل مقوله امید در آینده‌پژوهی به‌عنوان یک فرارشته، مبین وجوه معرفت‌شناسی و روش‌شناسی این پژوهش است. در ادامه، معانی مفاهیم کلیدی تشریح شده است

۱ ویکتوریا ترک (Victoria Turk) در تاریخ ۴ آگوست ۲۰۱۹ مقاله‌ای با عنوان «How inspirational quotes became a. whole social media industry» در وب‌سایت وایرد نوشته است که وب‌سایت ترجمان، ترجمه‌ای از آن را در تاریخ ۳۰ دی ۱۳۹۸ با نام «صنعت سخن بزرگان» منتشر کرده است. این نوشته اشاره می‌کند که جملات انگیزشی، که بسیاری حتی موقت هم نیستند، چگونه به مدد شبکه‌های اجتماعی به صنعت پول‌سازی تبدیل شده است.

² Philebus

منحصربه‌فردی از امور ذهنی و عینی است، در نیازها و آرزوهای^۶ ریشه دارد و می‌کوشد جهان را تغییر دهد. زمانی که امیدوار هستیم، به آینده‌ای عینی اشاره داریم که خواستار رخ دادن آن هستیم و پیش‌بینی می‌کنیم شرایط خاصی ممکن است رخ دهد. ما با این احتمال، اقدامی می‌کنیم که وقایع به ما لبخند بزنند؛ یعنی شرایطی که اهداف ما واقعاً ممکن است محقق شود. امید نه جنبه‌ای به‌تمامی ذهنی از زندگی و نه جریان‌ی از وقایع است که با قوانین آهنین، هدایت و مدیریت شود. امید، قدرت^۷ و احتمال^۸ است (Aronson, 2017: 11). رورتی^۹ (1999) دیدگاهی از امید به‌عنوان یک تجربه انسانی تحول‌آفرین بالقوه ارائه می‌دهد. راب^{۱۰} و همکاران (2010)، امید را با توجه به «خیال‌پردازی اتوپیایی»^{۱۱} تعریف می‌کنند؛ یعنی فضای سازنده‌ای که می‌تواند باعث تغییر یا از شکل انداختن آنچه شود که درک شده است. این نویسندگان در این مورد توافق دارند که ارزش اصلی امید، ظرفیت آن برای شکل‌گیری اقدام و عمل است. آنها امید را نقطه شروع ضروری برای برانگیختن اقدام و تحقق آینده می‌دانند (Bryant and Ellard, 2015: 495). به‌طور خلاصه، مبانی نظری امید بر چند موضوع تأکید دارد. نخست اینکه، امید به آینده، واقعی است؛ زیرا کارکرد دارد و با ایجاد انتظار درباره آینده‌های مطلوب به تصمیم‌گیری منجر می‌شود. دوم آنکه، امید، معنای خود را در کاستی و رنج جست‌وجو می‌کند. درحقیقت، بدون کمبود و رنج، امید به کاهش کاستی‌ها و ملالت‌ها معنا نمی‌دهد و سومین مسئله، ماهیت دوقطبی عینی - ذهنی امید است؛ یعنی امید، آینده‌های بهتر را در ذهن می‌سازد، احساس انتظار برای رسیدن به آن آینده را در ما ایجاد می‌کند و سپس ما را برای تحقق آن آینده و پاسخ‌بدان انتظاراتها به عمل وامی‌دارد.

احساس انتظار و تمایلی که ترکیب شده است» تعریف می‌کند. درحقیقت، این تعریف، خلاصه‌ای از تعاریف فلاسفه بزرگی، همانند آکویناس^۱، هابز^۲ و لاک است. آکویناس امید را جنبش اشتیاقی تعریف می‌کند که با دستیابی به دستاوردی خوشایند، دشوار و ممکن در آینده حاصل می‌شود. هابز امید را در اشتیاق همراه با باور به موفقیت و در تضاد با یأس، که اشتیاق بدون چنین باوری است، تعریف می‌کند. براساس نظر لاک، امید، آن شعف ذهنی است که هر کس براساس برداشتی از یک لذت احتمالی آتی از آنچه می‌تواند او را خوشحال کند، در خود می‌یابد (Smith, 2010: 4). اسنایدر^۳ (2002) امید را فراتر از خیال خام^۴ می‌داند (Marques, Lopez and Pais, 2011: 140) و آن را اینگونه توصیف می‌کند: «قابلیت ادراک‌شده برای دستیابی به مسیرهای منتهی به اهداف مطلوب و تشویق خود از طریق تفکر عاملی برای کاربرد آن مسیرها». امید، منبعی حیاتی توصیف می‌شود که رفتار هدفمند را هدایت می‌کند. امید، زمانی که با عاملیت مرتبط با مسیرهای دستیابی به هدف مطلوب ترکیب می‌شود، به اقداماتی برای دستیابی به هدف تبدیل می‌شود؛ بنابراین، سه مؤلفه برای تفکر امیدبخش وجود دارد: ۱- تفکر عاملی، ۲- تفکر در مسیرها و ۳- تفکر درباره اهداف. این سه مؤلفه با یکدیگر مرتبط است؛ برای مثال، اگر شخصی، راهبردهای دستیابی به اهداف را در اختیار داشته باشد، اما تفکر عاملی نداشته باشد، احتمالاً در مواجهه با موانع دوام نخواهد آورد. به همین ترتیب، کسانی که به تحقق یک هدف، باور و اعتقاد دارند، اما برای تحقق آن هدف، استراتژی ندارند، احتمالاً دچار رکود می‌شوند؛ زیرا درباره اتخاذ اقدامات خاص، شفافیت ندارند (Niles et al., 2010: 102). از نظر رونالد آرنسون^۵ (2017)، امید، صرف یک نگرش یا یک حالت یا یک احساس نیست؛ تمامی این موارد بر بعد ذهنی امید تأکید می‌کند. درمقابل، امید، ترکیب

⁶ Longings

⁷ potency

⁸ possibility

⁹ Rorty

¹⁰ Robb

¹¹ utopian imagination

¹ Aquinas

² Hobbes

³ Snyder

⁴ wishful thinking

⁵ Aronson

اجتماعی شدن امید و امید اجتماعی

زندگی و دنیای اجتماعی، متشکل از افرادی است که هر کدام سرشار از عواطف گوناگون، مانند ترس، اشتیاق، آرزو، امید و ... هستند (جهانگیری و محمدی، ۱۳۹۷: ۱۲۸). تمامی این احساسات در تعامل با زندگی اجتماعی است و شاید بتوان گفت براساس نظر امیل دورکیم و جورج هربرت مید^۱، هیچ خود یا شخصی و یا احساسی خارج از چهارچوب محیط و بازتاب اجتماعی وجود ندارد. دورکیم جامعه را موجود زنده‌ای می‌داند که افراد و اجزای آن، همگی خدمتگزار کلیتی هستند که بقای سیستم را تداوم می‌بخشد و معتقد است بیشتر افکار و تمایلات افراد، ساخته و پرداخته خود آنها نیست و از خارج و درحقیقت، از جامعه بر افراد تحمیل می‌شود (تنهایی، ۱۳۹۴: ۱۳۲). از نظر هربرت مید، خود، چیزی نیست که از آغاز تولد همراه فرد باشد؛ بلکه در فرایند کسب تجربه و فعالیت اجتماعی تکوین می‌یابد. فرایند تکوین خود، فرایندی زیست‌شناختی نیست؛ بلکه ناشی از عوامل و تجربیات اجتماعی است (دیلینی، ۱۳۹۴). امید برای زندگی بهتر یا هر چیز دیگر نیز بخشی از سیستم باوری است که آنها را در نگاشت بزرگ‌تری از ایده‌ها و باورها درباره زندگی و مرگ، پایداری اجتماعی، ارزش‌های مختلف و ... قرار می‌دهد (Rao and Walton, 2004: 67). همچنین ممکن است امید، یک تجربه شناختی یا حتی یک شیوه در نظر گرفته شود؛ تجربه یا شیوه‌ای که به صورت اجتماعی و با گفتمان اجتماعی ایجاد شده و مناسب فضا و زمان‌های اجتماعی خاص است. در اینجا، امیدواربودن (تفکر به شیوه‌های امیدبخش مشخص یا یک محاوره امیدبخش) همیشه شامل پتانسیل تحول است که البته چنین ایده‌ای به توجه علمی بیشتری نیاز دارد. با درک بهتر فرایندهای اجتماعی ایجادکننده، مانند اینکه چگونه به یک رویه تبدیل می‌شود یا اینکه چگونه می‌تواند به یک قابلیت تحول‌آفرین تبدیل شود، امید، نقش پر قدرت‌تری در

جامعه دارد (Bryant and Ellard, 2015: 496).

رورتی (1999) برای اولین بار، مفهوم «امید اجتماعی» را ابداع کرد و آن را وضعیتی غیرقطعی از بودن با قدرت تأثیرگذاری بر اقدامات فرد و در نتیجه، ظرفیت تغییر مسیر در نظر گرفت (Bryant and Ellard, 2015: 495). از نظر او، امید اجتماعی، کوشش، برنامه‌ریزی و همکاری افراد جامعه برای رسیدن به هدف است؛ خواه موفقیتی کسب شود یا نشود. رورتی با طرح مفهوم امید اجتماعی معتقد است: «بشر به جایی رسیده است که به جای دلبستگی به پروژه‌های عظیم تغییر اجتماعی باید به اصلاح همین انسان خاکی و جامعه موجود پردازد؛ البته نه براساس الگویی آرمانی، بلکه به اندازه‌ای که بتواند زندگی شرافتمندانه‌ای را برای افراد فراهم آورد» (میرسپاسی، ۱۳۸۸: ۴۱). رونالد آرنسون (2017) از مفهوم خاصی از امید اجتماعی سخن می‌گوید؛ مفهومی مبتنی بر قدرت درک و اقدام براساس موقعیت زمان حال. از نظر او، امید چیزی فراتر از یک حالت یا احساس است. امید مبنا و شالوده اراده اجتماعی^۲ و اقدام سیاسی است. به موازات در کنار هم قرار گرفتن افراد برای انجام دادن یک اقدام جمعی، نوع جدیدی از امید متولد می‌شود. کوشش‌های جمعی برای دستیابی به اهداف عملی اجتماعی باعث خلق شیوه‌های جدید تفکر، تجربه، درک و اقدام می‌شود که همگی برای یک فرد در دسترس نیست. امید من یا امید در حالت کلی، همانند امید ما نیست. امید اجتماعی مدنظر آرنسون، گسترده‌تر از اهداف خاص اتحادیه‌های کارگری، دولت پارلمانی یا گنجاندن احزاب کارگری در موقعیت‌های قدرت است. اهداف امید اجتماعی، دربردارنده کاهش و یا حتی پایان دادن به نابرابری اقتصادی، خاتمه فقر، ایجاد امنیت در سالمندی، آموزش و مراقبت‌های بهداشتی رایگان، گسترش حقوق و پایان دادن به نابرابری‌های نژادی، جنسیتی و جنسی است. گرین^۳ (1999) با هدف اعاده امید در قالب توانایی دستیابی به دموکراسی

² Social Will

³ Green

¹ Emile Durkheim and George Herbert Mead

مشارکتی با ایجاد دیدگاهی آگاهانه از موفقیت قبلی و نقشه راه برای ادامه پیشرفت در آینده چنین بیان می‌کند که: «امید اجتماعی از تجربه ناشی می‌شود، باعث تاب‌آوری در برابر مشکلات می‌شود، با احساس امنیت ارتباط دارد و مستلزم تخیل خلاق است. امید اجتماعی در ارتباط با دیگران تعریف می‌شود». او معتقد است شرایط امروز، علاوه بر نیاز به امیدی که رورتنی فرامی‌خواند، نیازمند چشم‌اندازی جهانی از زندگی عمیقاً دموکراتیک است؛ زیرا زمانی که یک گروه بدون در نظر گرفتن چشم‌اندازهای امید سایر افراد برای امیدواری خود می‌کوشد، ناامیدی‌های ضد آن گروه رشد می‌کند و باعث ایجاد چرخه نفرت و ترس می‌شود (Stitzlein, 2009: 660).

مثالی از امیدواری‌های فردی، مسافران یک کشتی هستند که هر کدام به امید رسیدن به جزیره گنج خودشان، سوار کشتی شده‌اند و می‌کوشند به گنج شخصی‌شان برسند؛ در حالی که هیچ تعلق خاطری به وضعیت و سرنوشت کشتی ندارند. کشتی در اینجا تمثیلی از کلیت جامعه است و امید اجتماعی، یعنی تعلق خاطر و تعهد همه سرنشینان کشتی برای رساندن کشتی به مقصد مقبول بیشتر سرنشینان.

برای بررسی ریشه‌های مفهوم امید اجتماعی و نظریه‌های مطرح در این حوزه، باید به کتاب *اصل امید* بلوخ اشاره کرد؛ زیرا تمامی نظریه‌های مطرح شده در حوزه امید اجتماعی، از جمله نظریه‌های رورتنی، لویتاس^۱ و آنگر^۲ به‌نوعی از اثر او الهام گرفته‌اند. بلوخ نمایی برجسته از امید ارائه می‌دهد که تمامی تصاویر رضایت و خرسندی، از معمولی‌ترین تا برجسته‌ترین، از شخصی‌ترین حالت تا گسترده‌ترین حالت اجتماعی را دربرمی‌گیرد؛ حالت‌هایی که به یک جریان واحد، یعنی همان تاریخ انسانی وارد می‌شود. بلوخ با اطمینان ادعا می‌کند که این جریان به سمت زندگی بهتری پیش می‌رود و این زندگی بهتر از لحاظ تاریخی فقط در جهان معاصر در قالب توسعه فناوریانه و اجتماعی، که آرمان‌شهر را امکان‌پذیر

می‌کند، تحقق‌پذیر است. اثر برجسته بلوخ، بازتابی از میل و اشتیاق برای تحقق جدایی دین از سیاست مارکسیسم، تجسم اجتماعی - سیاسی دموکراسی، برابری و عدالت اجتماعی، که با هاله‌ای از آرزوی آرمان‌شهری قدیمی غنی شده است، و هر امید و آرزوی تصویرپذیری است که انسان تاکنون ابراز کرده است. اثر او چشم‌انداز مهیجی است که به دنبال ترکیب تمامی شیوه‌های امکان‌پذیر القای یک واقعیت فردی و جمعی بهتر به همراه صدها نوع مختلف خواست و آرزو و در قالب و محتوای تمامی هنرها در چشم‌اندازی بزرگ وحدت‌بخش است (Aronson, 2017: 29)؛ اما عمل‌گرایی رورتنی بر اهمیت اتخاذ دورنمایی تاریخی در توجه به امیدهای تحقق‌پذیر برای آینده تأکید می‌کند؛ به عبارت دیگر، او تأکید می‌کند که تأمل درباره آینده باید از منظری زمینه‌ای دیده شود و به این نکته توجه شود که ما چگونه به این نقطه در زمان حال رسیده‌ایم. او به روایت‌های تاریخی به‌عنوان شرط امید می‌نگرد؛ زیرا مدعی است که فلسفه اجتماعی و سیاسی همیشه باید سربار چنین روایت‌هایی در نظر گرفته شود؛ بنابراین، امید از نظر رورتنی، فقط درباره آینده نیست؛ بلکه برای نشان دادن چیزهایی نیز است که ما به‌طور منطقی و به دنبال گذشته، امید داریم در آینده رخ دهد (Morgan, 2016: 2). روت لویتاس^۳ (2004) در تمایز با تأکید نسبی رورتنی بر گذشته، بر اهمیت ورود آینده‌های بدیل تصویرپذیر به زمان حال تأکید می‌کند. او با الهام از تفکر درباره آینده از بحث بلوخ درباره «روح آرمان‌شهر»^۴ این امر را بررسی می‌کند که چگونه امید می‌تواند ویژگی‌ای در نظر گرفته شود که درحقیقت، کاملاً به آینده تعلق ندارد؛ بلکه بهتر است به‌عنوان چیزی متعلق به زمان حال ادراک شود. او نشان می‌دهد که دنیا همیشه در جریان است و به‌طور ذاتی، ناتمام و ناقص است؛ به همین علت، آینده‌های پیش‌نگری‌شده^۵، بخشی از واقعیت است و واقعیت همیشه

³ Ruth Levitas

⁴ Spirit of utopia

⁵ Anticipated futures

¹ Ruth Levitas

² Unger

اصیل فرار کنند یا فراتر بروند؛ چیزهایی که واقعاً جدید هستند؛ یعنی آنها فقط یک احتمال را که در پس دنیای واقعی پنهان شده است و منتظر سلسله‌وقایعی است که آن را وارد مرحله واقعیت کند، به واقعیت تبدیل نمی‌کند. دیدگاه آنگر، به مفاهیم مطرح در حوزه آینده‌پژوهی، به مفهوم بسیار مهم مخروط آینده‌ها^۹ نزدیک است. در مطالعات آینده‌پژوهی از مفهوم مخروط آینده‌ها برای نشان‌دادن تکثر ذاتی آینده‌ها و تمایز میان آنها استفاده می‌شود.

دربردارنده آینده‌های تصویرشده و ممکن (و همچنین غیرممکن) است (Levitas, 2004: 271). با وجود این، لویتاس، برخلاف جامعه‌شناسان آرمان‌شهرگرا، هر گونه آرمان‌شهر از پیش تعیین‌شده را، که ناظر بر مکان یا زمان معینی باشد، رد می‌کند. موضع او در این مورد، مشابه موضع نظریه‌پردازان پسامارکسیستی، همچون لاکلا^۱ و موفه^۲ است که بر اساس مفاهیم دریدایی «تصمیم‌ناپذیری»^۳ و «دموکراسی در راه»^۴، از ارجاع به هر گونه امکان وفاقی که به بهانه مبتنی‌بودن بر عدالت یا عقلانیت، تغییرناپذیر پنداشته شود، پرهیز می‌کند (جنادله، ۱۳۹۸: ۴۹۶).

تفاوت دیدگاه‌های رورتی و لویتاس در روش‌های آینده‌پژوهی نمود پیدا می‌کند. دیدگاه رورتی، رفتن از وضعیت موجود به سمت آینده‌ای پیش‌بینی‌ناپذیر است؛ در حالی که دیدگاه لویتاس، نوعی پس‌نگری^۵ و رفتن از زمان آینده‌های تخیل‌شده^۶ به سمت زمان حال است.

آنگر (2007) همانند بلوخ، آینده را یک انتخاب در نظر نمی‌گیرد؛ بلکه آن را مؤلفه‌ای پدیدارشناختی^۷ از شرایط بشری^۸ در نظر می‌گیرد. با وجود این، او معتقد است این ویژگی‌ها با اراده و خواست انسانی توسعه می‌یابد تا به کوششی آگاهانه تبدیل شود. او چنین می‌نویسد: «آینده باید به گرفتاری‌ها پایان دهد و به یک برنامه تبدیل شود. ما باید آن را به سمت بنیادستیزی سوق دهیم تا به توانمندسازی ما بینجامد». توانمندسازی در اینجا به معنای مفهومی گسترده‌تر از مدیریت امور پرهیزناپذیر است؛ زیرا آنگر چنین استدلال می‌کند که با اقدام خودآگاهانه و تفکر و تأمل درباره آینده‌سازی، انسان‌ها تا حدودی می‌توانند از تاریخ‌گرایی وابسته به مسیر و خلق موقعیت‌هایی برای چیزهایی جدید و

¹ Laclau

² Mouffe

³ Undecidability

⁴ Democracy to come

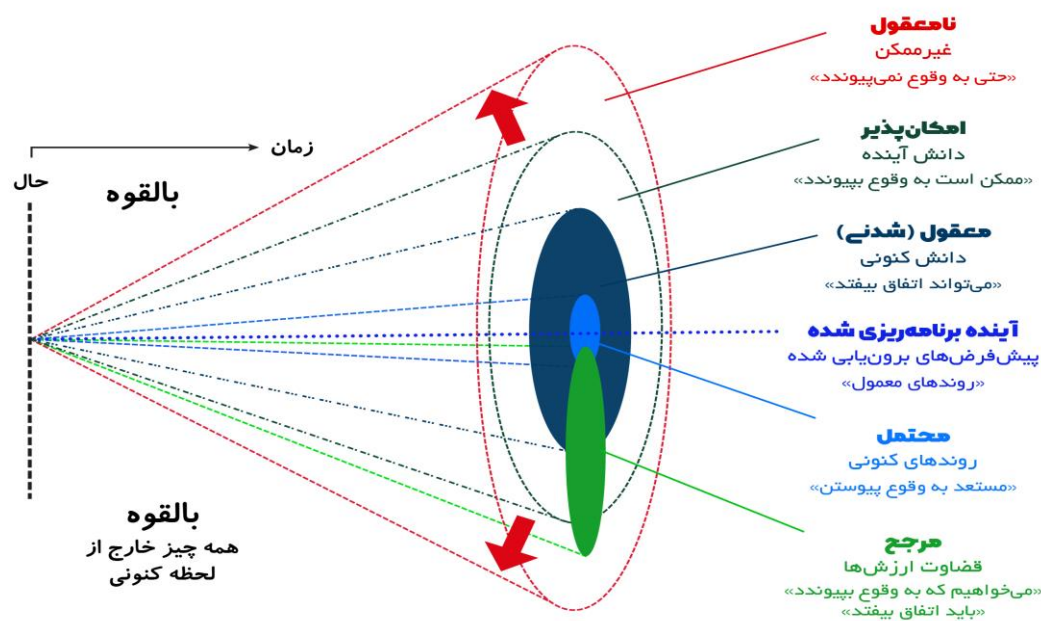
⁵ Backcasting

⁶ Imagined futures

⁷ Phenomenological component

⁸ Human condition

⁹ Futures cone

شکل ۱- مخروط آینده‌ها (منبع: سردار، ۱۳۹۶: ۳۴؛ وب‌سایت یادداشت‌های یک آینده‌پژوه)

Fig 1- Futures cone (Sardar, 1396: 34; iranianfuturist.com)

اولین قدم در برساخت تحلیل و خوانشی علمی - جامعه‌شناختی از آن پدیده است (احمدرش و منتظری، ۱۳۹۶: ۲). پروبلماتیک شدن امید اجتماعی، این مفهوم میان‌رشته‌ای و چندوجهی را به‌عنوان سوژه‌ای مهم برای پژوهش پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد و این امکان را فراهم می‌آورد که از موضعی فراتر از ذکر دغدغه‌ها به این پدیده نگریسته شود. درنهایت، پروبلماتیک کردن یک موضوع باعث جلب توجه به آن موضوع می‌شود و پژوهش‌های کاربردی بعدی، زمینه مواجهه با سوژه را در دنیای واقعی فراهم می‌آورد. گفتنی است، توصیه به امید، قدمتی طولانی در تاریخ بشریت دارد، از افلاطون و ارسطو تا اندیشمندان جدید، همگی از امید سخن رانده‌اند؛ اما به سازوکارهای فردی و اجتماعی امید در دهه‌های اخیر توجه زیادی شده است. شاید بتوان گفت امروز، بیشتر از هر زمان دیگری، توجه به امید به‌عنوان پدیده‌ای جمعی و جامعه‌شناختی ضرورت یافته است؛ زیرا ابراز امیدواری برای هر فرد، کاملاً منحصر به فرد است؛ اما از شرایط اقتصادی - اجتماعی، روانی و اجتماعی کلیت یک جامعه

از منظر آینده‌پژوهی، نظرات و دیدگاه‌های آن‌گر درباره امید، در ساحت آینده‌های باورپذیر^۱ و ممکن^۲ پیگیری می‌شود. این دو نوع از آینده، فراتر از پیش‌بینی‌هایی که در ساحت آینده‌های محتمل^۳ قرار می‌گیرد، معنایی از آینده‌سازی و کوشش کنشگرانه برای عبور از تاریخ‌گرایی وابسته به مسیر گذشته را در خود جلوه‌گر می‌کند. نکته بسیار مهم در مباحث آینده‌پژوهی، تأکید اندیشمندان این حوزه بر مشارکتی بودن ساخت آینده است؛ بنابراین، امید اجتماعی از منظر آینده‌پژوهی، فراتر رفتن از گذشته، حال و احتمالات پیش‌بینی‌پذیر، ایجاد ظرفیت اجتماعی برای تخیل درباره آینده‌های باورپذیر و ممکن بهتر و ایجاد تعهد جمعی برای تحقق آن آینده‌هاست.

پروبلماتیک امید اجتماعی در ایران

پروبلماتیک شدن و یا پروبلماتیک کردن یک امر اجتماعی،

¹ Plausible futures

² Possible futures

³ Probable futures

البته او با اشاره به آمار و ارقام بیان می‌کند که شرایط کنونی ایران از نظر امید اجتماعی، بسیار نگران‌کننده است. او امید اجتماعی را نتیجه تعامل سه عامل نخبگان علمی، فرهنگی و فکری، نهادهای مدنی و نخبگان دولتی می‌داند و معتقد است اندک‌بودن امید اجتماعی در ایران، به‌علت کم‌کاری این سه ضلع مثلث است.

جنادله (۱۳۹۸) بیان می‌کند که مطرح و مسئله‌مندشدن^۱ مفهوم امید اجتماعی در جامعه ایرانی، بیشتر از آنکه از سازه‌های نظری پیشین متأثر باشد، از واقعیت‌ها و شرایط اخیر جامعه برآمده است. درحقیقت، برخلاف بسیاری از مفاهیم و اصطلاحات جامعه‌شناختی از پیش موجود، مانند سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، که سعی شده است وضعیت بفرنج براساس آنها فهم و تفسیر شود، برآمدن مفهوم امید اجتماعی، فرایند معکوسی داشته است. به مفهوم امید نه به‌عنوان مفهومی دانشگاهی و نظری، بلکه در شرایط عینی خاص، به‌عنوان یک هدف یا نیاز توجه شده است.

همچنین، مجموعه کوشش‌های دانشگاهیان در نظریه‌مندکردن چتر واژگانی و مفاهیم مربوط به امید اجتماعی، مانند تخیل اجتماعی، ظرفیت آرزومندی، جامعه‌شناسی احساسات، بی‌اعتنایی اجتماعی، تصاویر آینده و غیره در کنار دغدغه دولتمردان و حاکمان، که گاه‌وبیگاه در سخنرانی‌ها و مصاحبه‌هایشان بر وجود مسئله یأس اجتماعی اذعان و بر لزوم ایجاد امید اجتماعی تأکید می‌کنند، علائم واضحی از پروبلماتیک شدن امید اجتماعی در ایران است؛ البته جنادله مسئله‌مندشدن امید در شرایط کنونی را بازتاب ناامیدی گسترده اقشار مختلف جامعه از نسخه‌های امیدبخش یا به تعبیری، «پیشگویی‌های ناکام»^۲ تبلیغ‌شده از سوی نیروهای سیاسی موجود در ایران می‌داند که درک درستی از واقعیت‌های اجتماعی موجود جامعه ندارند و مسئله‌آمیدهای بی‌پاسخ (جنادله، ۱۳۹۸: ۵۰۵-۵۰۳) به پروبلماتیک شدن امید اجتماعی منجر شده است. با همه این تفاسیر، به نظر می‌رسد

متأثر است (Sabanci, 2015: 12). توجه فراگیر و تقریباً مهم به امید اجتماعی به‌عنوان یک دغدغه در میان محافل علمی ایران به سال ۱۳۹۶ بازمی‌گردد؛ یعنی زمانی که اولین همایش امید اجتماعی در ایران برگزار شد و پس از آن نیز این دغدغه ادامه یافته است. هادی خانیکی (۱۳۹۶) معتقد است امید و امیدواری، نشانه تحرک و پویایی جامعه و شرط ضروری پیشرفت و توسعه اجتماعی است. از نظر او، بین امید فردی و امید اجتماعی، تفاوت‌هایی وجود دارد. او چنین بیان می‌کند که امید فردی نزد ما ایرانیان، بیشتر و برتر از امید اجتماعی است؛ یعنی اعتماد افراد به خودشان بیشتر از اعتمادشان به دیگری، از جمله جامعه، حکومت و هر نهاد دیگری است. خانیکی معتقد است ما در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که با برگزاری یک انتخابات خوب، امیدواری شکل می‌گیرد و با برخوردن به مانعی در کار، یأس بسیاری در آن به وجود می‌آید. او بر نقش حکومت‌ها در فراهم‌آوردن شرایط و زمینه امید یا ناامیدی صحنه می‌گذارد؛ زیرا معتقد است یکی از عوامل مؤثر در افزایش امید اجتماعی، احساسی است که شهروندان و یا گروه‌ها و طبقات اجتماعی از مؤثربودن دارند و اینکه تا چه میزان در تغییراتی که رخ می‌دهد، علائم اصلاح و بهبود را می‌بینند. غلامرضا کاشی (۱۳۹۶) درباره وضعیت امید در ایران پس از انقلاب چنین بیان می‌کند که تقریباً در دو دهه اول پس از پیروزی انقلاب، امید موجود در جامعه، امید به تحقق آرزوها بود و کنش‌های اجتماعی بر این اساس محقق می‌شد؛ اما بعد از این دوره با پدیده‌ای با نام امید به برطرف شدن دردها مواجه شدیم که جای سنخ قبلی امید را گرفت؛ یعنی مردم، مشکلات و کمبودهایی داشتند و امیدوارانه برای برطرف شدن آنها می‌کوشیدند. او معتقد است در شرایط امروز جامعه ایران، حتی سنخ دوم امید نیز دیگر مشاهده نمی‌شود و در توصیف آن، مظنون به بروز ناامیدی است. فراستخواه (۱۳۹۶) معتقد است امید و ناامیدی در بستری اجتماعی ساخته می‌شود و نارضایتی در جامعه ایران وجود دارد؛ اما درنهایت، جامعه ایران، جامعه امیدواری است.

^۱ Problematization

^۲ Failed prophecies

مستلزم انگیزش جمعی است. آنها در مدلی که ارائه می‌دهند بر نقش میانجیگری امید تأکید و بیان می‌کنند که امید می‌تواند کارکردی احساس‌محور در این مدل در نظر گرفته شود.

مورگان^۳ (2016) با مقایسه نظریه‌های مختلف رورتی، لویتاس و آنگر درباره امید اجتماعی، شکلی از امید را مطرح می‌کند که در برداشت تجربی از گذشته و حال ریشه دارد؛ اما به احتمالات آینده در حال ظهور، هوشیار و حساس است. همچنین، مورگان بر نقش مهم آرمان‌شهر داستانی یا تخیلی^۴ تأکید می‌کند.

برایانت و الارد^۵ (2015) در پژوهش خود با نام «امید به‌عنوان نوعی میانجی در تفکر درباره آینده جوانان محروم»، موضوع تفکر درباره آینده را در بین گروهی از جوانان استرالیایی بررسی کردند. در این پژوهش از مشارکت‌کنندگان خواسته شد روایت‌های خودشان را درباره آینده ترسیم کنند. مشارکت‌کنندگانی که موفق به روایت یک آینده شدند، به یک زندگی عادی تمایل داشتند؛ آینده‌ای که در بردارنده شاخص‌های سنتی، مانند شغل، خانواده و خانه بود. روایت آنها از آینده، مخصوص ساختارهای فرصت‌حداقلی در دسترس آنها بود؛ یعنی اولویت اشتغال بدون توجه به نوع کاری که انجام می‌دهند.

مک‌کوی و باون^۶ (2015) در پژوهش خود با نام «امید در محیط اجتماعی: عوامل تأثیرگذار بر آرزوهای آینده و خودکارآمدی جوانان در محیط‌های شهری» برخی مسیرهای بالقوه‌ای را شناسایی کردند که با آنها روابط والدین و جو شهر ممکن است بر موفقیت آینده و روابط بین آرزوهای آینده و خودکارآمدی در محیط مدرسه برای نوجوانان اثر بگذارد. نتایج نشان داد برخی عوامل، از جمله ایمنی محله و روابط حمایتی والدین موجب شکل‌گیری امید به آینده در جوانان می‌شود و چنین آرزوهای آینده‌ای، احساس خودکارآمدی نوجوانان را در مدرسه تقویت می‌کند.

امید اجتماعی هم از نظر مردم و هم از نظر نخبگان و حاکمان به یک مسئله تبدیل شده است. ما با مفهومی سروکار داریم که شاید هنوز به‌درستی تعریف نشده است و ابزار آزمون‌شده و معتبری برای سنجش آن در اختیار نداریم؛ اما توافقی جمعی وجود دارد که با یک چالش و مسئله مواجه هستیم که جنبه‌های اجتماعی دارد، متأثر از شرایط زیست‌تاریخی و فرهنگی ماست و بر آینده جمعی ما تأثیر می‌گذارد.

پیشینه پژوهش

در این بخش، پژوهشگران، در ابتدا، واژه امید اجتماعی را در مقالات موجود در پایگاه داده‌های در دسترس جست‌وجو کردند و با توجه به اینکه پژوهش‌های اندکی با این نام وجود داشت، سطح جست‌وجو را افزایش دادند و مقالات با نام امید و امید به آینده را نیز بررسی کردند. گفتنی است، بخش زیادی از مقالات خارجی، بیشتر جنبه نظری داشت و در حوزه مقالات داخلی نیز فقط دو مقاله به مبحث امید اجتماعی توجه کرده بودند که در ادامه، شرح مختصری از مجموعه پژوهش‌های بررسی شده ارائه می‌شود.

حسن‌اسلیح^۱ و همکاران (2020) در پژوهش خود با نام «طلب امید: اعضای محروم گروه، زمانی که به قدرت خود باور داشته باشند می‌توانند تمایل به امید را در خود محقق کنند»، نقش امید را در مبارزه برای تغییر اجتماعی در جامعه فلسطین بررسی کردند. نتایج پژوهش آنها نشان داد فقط آن دسته از فلسطینی‌ها که کارایی گروه خود را برای تحقق خواسته‌هایشان درک می‌کنند، در زمان رویارویی با مشکلات و موانع می‌خواهند به تغییر اجتماعی امیدوار باشند.

ون‌زومرن^۲ و همکاران (2019) در پژوهش خود با نام «آیا امید در ایجاد انگیزه برای اقدام جمعی در زمینه تغییرات اقلیمی مؤثر است؟» چنین بیان می‌کنند که حل چالش تغییرات اقلیمی، نیازمند اقدام جمعی است و این اقدام جمعی نیز

³ Morgan

⁴ Fictional utopias

⁵ Bryant and Ellard

⁶ McCoy and Bowen

¹ Hassan-Aslih

² Van Zomeren

«بررسی اثربخشی آموزش امید بر سبک‌های اسنادی دانشجویان»، علیزاده اقدم (۱۳۹۱) با نام «بررسی میزان امید به آینده در بین دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن»، یعقوبی و محققى (۱۳۹۱) با نام «بررسی راه‌های افزایش امید در دانشجویان دانشگاه بوعلی»، قهرمانی و نادى (۱۳۹۱) با نام «رابطه بین مؤلفه‌های مذهبی - معنوی با سلامت روان و امید به آینده در کارکنان بیمارستان‌های دولتی شیراز» و اکبریان و همکاران (۱۳۸۹) با نام «وضعیت اقتصادی - اجتماعی، رفتارهای مذهبی و امید به آینده، پیش‌بینی‌کننده مصرف مواد در بیکاران»، می‌توان اشاره کرد.

در حوزه امید اجتماعی نیز دو پژوهش در ایران، این مسئله را واکاوی کرده‌اند. امیری اسفراجانی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود با نام «کاوش در امید اجتماعی، نظریه‌ای داده‌بنیاد»، با رویکردی تفسیری، امید اجتماعی را واکاوی کردند. آنها با مصاحبه با بیست نفر از شهروندان بالای پانزده سال شهر اصفهان و با استفاده از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، مدلی از امید اجتماعی ارائه دادند. در این مدل، میل به تغییر به‌عنوان مقوله محوری امید اجتماعی و فرصت، منابع و تجربیات پیشین به‌عنوان شرایط مداخله‌گر تعیین شد. همچنین، پیش‌بینی‌پذیری جامعه، اثربخشی فعالیت‌های افراد و ریسک‌پذیری جامعه، هدف‌گذاری، آرزومندی، مسئولیت‌پذیری، میل به پیشرفت و تلاشگری به‌عنوان شرایط علی و حس تعلق اجتماعی، حس اعتماد و احساس شایستگی به‌عنوان پیامد شناسایی شد و درنهایت، تناقض افراد در نگرش و رفتار، نگرش منفی و رفتار مثبت به‌عنوان راهبرد در نظر گرفته شد. امیرپناهی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود با نام «وضعیت‌سنجی امید اجتماعی در ایران (تحلیل ثانویه پیمایش وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی)»، سیمای امید اجتماعی در استان‌های کشور را براساس تحلیل ثانویه داده‌های طرح ملی وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی ایران واکاوی کردند. نتایج نشان داد بین ارزیابی افراد از زمان حال با ارزیابی از گذشته و آینده، رابطه

در داخل ایران، دو دسته پژوهش درباره امید وجود دارد. یک دسته از مطالعات به بررسی امید از منظر فردی اختصاص دارد و دسته دوم، مطالعات بسیار اندکی است که به موضوع امید اجتماعی توجه کرده است. در پژوهش حاضر، هر دو دسته بررسی شده و دسته دوم با تفصیل بیشتری توضیح داده شده است. از دسته اول به پژوهش‌های مرحمتی و خرمائی (۱۳۹۷) با نام «رابطه دینداری و امید: نقش واسطه‌ای صبر»، فرخ‌نژاد کشکی و همکاران (۱۳۹۷) با نام «بررسی عوامل جامعه‌شناختی مؤثر در امید به آینده حاشیه‌نشینان تبریز»، فرح‌بخش و رسولی (۱۳۹۷) با عنوان «نقش میانجیگری ادراک عدالت توزیعی در تأثیر رضایت از نظام جبران خدمات بر امید به آینده، التزام شغلی و سازگاری شغلی معلمان»، جهانگیری و محمدی (۱۳۹۷) با نام «تبیین جامعه‌شناختی رابطه امید سیاسی و بی‌تفاوتی اجتماعی؛ مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شیراز»، جلیلی شیشیوان و همکاران (۱۳۹۶) «نقش واسطه‌ای عزت نفس در رابطه بین سرمایه اجتماعی و امید تحصیلی دانشجویان نخبه ورزشی»، افشانی و جعفری (۱۳۹۵) با نام «رابطه سرمایه اجتماعی و امید به آینده در بین دانشجویان دانشگاه یزد»، افراسیابی و همکاران (۱۳۹۵) با نام «عوامل اجتماعی مرتبط با امید جوانان به آینده (مطالعه دانشجویان دانشگاه‌های شهر یزد)»، فرنام و حمیدی (۱۳۹۵) با نام «اثربخشی آموزش مثبت‌نگری در افزایش امید با تأکید بر قرآن و آموزه‌های اسلامی»، عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) با نام «مطالعه نقش دینداری در توسعه امید به آینده در بین شهروندان آذرشهر»، امیرخان نژاد و صباغ (۱۳۹۴) با نام «بررسی رابطه بین بیگانگی اجتماعی، فقر اقتصادی و اعتقادات دینی با امید به آینده دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرنند»، موسوی (۱۳۹۵) با نام «نقش سودمندی ادراک‌شده، فرسودگی تحصیلی و امید به آینده در پیوند با انگیزش تحصیلی»، صالحی‌دوست و همکاران (۱۳۹۳) با نام «رابطه تاب‌آوری در برابر استرس با شوخ‌طبعی و امید به آینده در دانشجویان دختر»، یعقوبی و همکاران (۱۳۹۳) با نام

معناداری وجود دارد و همچنین مشخص شد در مجموع، میانگین امید اجتماعی در بین ایرانیان برای ده سال آینده، منفی و رو به کاهش است. هر دو پژوهش مذکور اذعان داشته‌اند که امید اجتماعی، مقوله‌ای دورافتاده در پژوهش‌های حوزه علوم اجتماعی در ایران است.

البته باید به کتاب *امید/ اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، تألیف هادی خانیکی (۱۳۹۸) نیز اشاره شود که مشتمل بر مقالات، سخنرانی‌ها و گزارش کارگاه‌های ارائه‌شده در همایش «امید اجتماعی در ایران؛ زمینه‌ها، ضرورت‌ها و نیازها» (۱۳۹۶) است و در این مقاله از آن به‌عنوان یکی از منابع اصلی استفاده شده است.

در پایان این بخش، بیان این نکته ضروری است که بیشتر پژوهش‌های مدنظر، مقوله امید اجتماعی را بررسی نکرده‌اند؛ بلکه توجهشان به مقوله امید به آینده بوده است و به این علت، این موضوع در پژوهش حاضر واکاوی شد که پژوهشگران را در شمارش برخی از ابعاد امید اجتماعی یاری رساند. در پژوهش امیرپناهی و همکاران (۱۳۹۵) از تحلیل ثانویه داده‌های طرح ملی وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی ایران برای پیمایش امید اجتماعی استفاده شده است. این پژوهش، پژوهشی توصیفی است و تأکید دارد که امید اجتماعی، مفهومی است که در زمان شکل می‌گیرد و سیاست‌گذاری امید اجتماعی را مهم ارزیابی می‌کند. همچنین امیری اسفرجانی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود، تفسیر و درک تعدادی از شهروندان اصفهانی از امید اجتماعی را بررسی کردند. پژوهش حاضر در اساس، نگاهی متفاوت به امید اجتماعی دارد و به دنبال ارائه درکی نظام‌مند از ابعاد این مفهوم در نظرات و نوشته‌های اندیشمندان معاصر ایرانی است و می‌کوشد خوانشی آینده‌پژوهانه از این مفهوم ایجاد کند.

متون انجام شده است. تحلیل محتوا بر این فرض استوار است که با تحلیل پیام‌های زبانی می‌توان به کشف معانی، نگرش‌ها، اولویت‌ها، شیوه‌های درک و سازمان‌یافتگی جهان دست یافت (Wilkinson, 2003: 68). این روش، که به‌عنوان یک تفسیر، بین دو قطب عینیت و ذهنیت قرار می‌گیرد، پژوهشگر را به سمت عناصر پنهانی موضوع هدایت می‌کند. در این تحلیل، تحلیلگر پس از انتخاب سند، با ابزار نشانه‌شناسی، منطق، دانش علمی و روان‌شناسی درک، متن و زمینه آن را مطالعه، استنباط و تأویل می‌کند (باب‌الحوائجی، ۱۳۷۶: ۱۰۷). تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روشی پژوهشی برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از راه فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته‌شده دانست (قائدی و گلشنی، ۱۳۹۵: ۷۷). رهیافت‌های موجود در زمینه تحلیل محتوای کیفی به سه دسته تحلیل محتوای عرفی، تحلیل محتوای جهت‌دار و تحلیل محتوای تلخیصی دسته‌بندی می‌شود (Graneheim and Lundman, 2004: 105-112). در پژوهش حاضر از تحلیل محتوای عرفی و استقرایی استفاده شده است؛ زیرا در حوزه امید اجتماعی، خواه در حوزه پژوهش‌های خارجی و خواه در حوزه پژوهش‌های داخلی، مطالعات بسیار اندکی وجود دارد.

در این پژوهش، هر گونه متن یا نوشتاری که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع امید اجتماعی در ایران توجه کرده و به‌صورت مقاله، سخنرانی، یادداشت، مصاحبه و یا خبر منتشر شده بود، جمع‌آوری شد. متون جمع‌آوری‌شده، دربردارنده مقالات، متن سخنرانی‌های ارائه‌شده و متن خلاصه کارگاه‌های برگزارشده در همایش «امید اجتماعی در ایران؛ زمینه‌ها، ضرورت‌ها و نیازها» و مقالات علمی نمایه‌شده در پایگاه داده نشریات جهاد دانشگاهی در فاصله زمانی ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۸ است که در عنوان آنها کلمه امید و امید اجتماعی وجود دارد. همچنین، از مقالات و نوشتارهای صاحب‌نظران این حوزه، که در وبسایت‌های معتبر به چاپ رسیده‌اند، نیز استفاده شد. تمامی متون جمع‌آوری‌شده با در نظر گرفتن نوشتارهای منتشرشده در وبسایت‌ها، بین ۱۲۰۰ تا ۱۵۰۰

روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر از منظر هدف، پژوهشی توسعه‌ای است که در سنت پژوهش‌های کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای

یافته‌ها

پس از تحلیل منابع منتخب در مجموع، ۲۱ محتوای کلیدی استخراج شد که بعد از تجزیه و تحلیل و ادغام و هم‌پوشانی کدهای اولیه، در نهایت، ۵ مضمون یا موضوع اصلی شناسایی شد (جدول شماره ۱). برای مستندسازی موضوعات و محتوای کلیدی شناسایی شده، برخی از متون مطالعه شده به‌عنوان متن شاهد ارائه شد.

صفحه متن را تشکیل داد. این متون به‌دقت، مطالعه و تمامی جملات، بندها یا بخش‌هایی که باعث ایجاد یک مفهوم مشترک می‌شد، کنار یکدیگر جمع و سپس مفهوم‌سازی شد. در مرحله بعدی، مفاهیم ایجاد شده به تشکیل مقوله‌ها منجر شد. هنگام نام‌گذاری مقوله‌ها نام‌هایی انتخاب شد که از نظر منطقی، بیشترین ارتباط را با داده‌ها داشته باشد.

جدول ۱- کدها، مفاهیم و مقوله‌های مربوط به امید اجتماعی

Table 1- Codes, concepts and categories related to social hope

موضوع / مضمون	محتوای کلیدی	گزاره اصلی
امید اجتماعی به‌مثابه امر مشترک	به‌اشتراک‌گذاری امیدهای فردی مشارکت و گفت‌وگو ظرفیت تخیل اجتماعی ظرفیت آرزومندی شرایط شناسایی	امید زمانی شکل می‌گیرد که با دیگری به اشتراک گذاشته شود. مشارکت و گفت‌وگوهای گشاینده میان نخبگان با هم، نخبگان با مردم و نخبگان با حاکمیت و مردم با مردم تخیل اجتماعی، ساحت خیال‌پردازی مشترک برای جامعه‌ای بهتر ظرفیت آرزوکردن و تصور جهانی بهتر امید زمانی شکل می‌گیرد که همه گروه‌های اجتماعی، شرایط شناسایی داشته باشند.
افسون و افسانه‌زدایی از امید اجتماعی	رفتن به سمت آینده بهتر نه بهترین آینده امید هویتی (غیرآرمانی) به جای امید ایدئولوژیک (آرمانی) نه امید محال و نه امید بی‌محل؛ بلکه امید اجتماعی امید به‌مثابه بهبودباوری فعال تعیین‌نایافتگی آینده	حل تدریجی مشکلات با فرایندی آرام و پیوسته هویت به‌مثابه مفهومی پویا به جای ایدئولوژی به‌مثابه مفهومی سلب و نامتغیر امید محال، امید وهم‌آلود و ضدواقع‌گراست و امید بی‌محل، امیدی نافعی عاملیت فعال؛ اما امید اجتماعی، فعال، واقع‌گرا و متعهد است. وضعیتی پویا، بر مبنای مشارکت و همراه با حس تعهد برای تغییر آینده از پیش مشخص شده نیست.
آینده‌ها	نفی ایجابی گذشته و حال بالقوگی‌های آینده‌های ممکن آمادگی برای اقدام	نفی ایجابی گذشته و حال به نفع آینده‌ای بهتر در چرخه‌ای ابدی آینده‌های ممکن، آستن هر نوع امکان‌تصورپذیر است. فرد احساس اثرگذاری داشته باشد و برای اقدام آماده باشد. فردیت افراد مخصوصاً رؤیایپردازان برای رهبری جنبش‌های اجتماعی تغییرات اجتماعی را گروهی کوچک اما متعهد رهبری می‌کند. امر اجتماعی در ایران، مغلوب امر سیاسی شده است و باید از شر امر سیاسی خلاص شد.
عاملیت	به رسمیت شناختن فردیت افراد تعهد به تغییر خلاصی از شر امر سیاسی	امید اجتماعی، فراتر از امید جمعی و امید عمومی است. قدرت سیاسی، مستی‌آور است و قدرتمندان، هیچ‌امیدی را برآورده نمی‌کنند.
دوگانه خیر و شر حاکمیت	نه امید عمومی، نه امید جمعی نامیدی از قدرت‌مداران و سیاستمداران امید به امر سیاست نه سیاستمدار نهادهای سیاسی امیدساز گام‌های کوچک و دولت فروتن	هماهنگی ساختارهای سیاسی در پاسخ به مطالبات اجتماعی اثر انکارناپذیر نهادهای سیاسی بر بهبود وضعیت عدالت، آزادی و دموکراسی گام‌های کوچک تغییر و دولتی که به این تغییرات تدریجی معتقد است.

تصمیم‌گیری‌ها می‌تواند امیدبخش باشد (نوبهار، ۱۳۹۸):
 (۴۱۱)».

البته اصل زعیم (۱۳۹۸) در کنار مشارکت تک‌تک افراد یا به عبارتی، عاملیت انسانی برای خلق امید اجتماعی بر عامل ساختاری و نهادی نیز تأکید دارد. او می‌نویسد:
 «ساختارها باید امکان مشارکت را به کنشگران اجتماعی بدهند تا از طریق مشارکت فعال و تعامل عاملیت‌های اجتماعی با ساختارها، تغییرات تدریجی و مطلوب ایجاد شود».

بنابراین، نهادها علاوه بر اینکه باید با گفت‌وگو و فرایندهای دموکراتیک خلق و اداره شوند، باید مشوق گفت‌وگو و مشارکت نیز باشند. این مسئله، حداقل درباره‌ی نهادهای حاکمیتی، یادآور مفهوم اصیل پاسخگویی نهادها به مردم و امکان مداخله و نظارت همیشگی مردم در این نهادهاست که در نهایت، به شفافیت و حکمرانی خوب می‌انجامد.

نباید فراموش کنیم که این گفت‌وگوها و مشارکت‌ها علاوه بر اینکه باید با دیگری به مثابه یک شخص باشد، باید با و میان تاریخ، ادیان، گروه‌های فکری و هر نوع «دیگری» باشد. گفت‌وگوی سازنده میان نخبگان با نخبگان، نخبگان با مردم، نخبگان با حاکمان و مردم با مردم درباره‌ی آینده و توانمندی جامعه در ساختن آینده‌ی بهتر، شرط امید اجتماعی است. همچنین امر مشترک بودن امید اجتماعی در نوشتارها و گفتارهای اندیشمندان ایرانی در سه محتوای کلیدی دیگر نیز منعکس شده است. بیش از همه، فاضلی (۱۳۹۸)، با تأسی از آپادورای^۳ از مفاهیم ظرفیت‌آرزمندی و شرایط شناسایی استفاده می‌کند.

«آپادورای از مفهوم ظرفیت‌آرزمندی استفاده می‌کند که اشاره به این دارد که چگونه یک گروه (و افراد درون آن) می‌توانند با تجسم آینده‌ی گروهی خوب، هزینه‌های توسعه‌ی فرهنگی‌آرزمندی را کاهش دهند و از طریق اعمال نفوذ بر گروه‌ها، دولت و دیگر کارگزاران محیط فیزیکی و اجتماعی از هزینه‌های تحقق این آینده بکاهند. ظرفیت‌آرزمندی در اساس، نوعی ظرفیت حرکت است. قدرت ابراز وجود،

در ادامه، به صورت مفصل و همراه با شواهد از مجموعه‌ی متن‌های جامعه‌آماری، مضامین استخراج‌شده تشریح می‌شود. اولین و یکی از مهم‌ترین مضامین اصلی شناسایی‌شده، «امید اجتماعی به مثابه امر مشترک» نام گرفت. مشترک، ساحتی بین‌الذهانی^۱ و بین‌عینیتی^۲ از فضای خلق ایده، فضای گفت‌وگو و فضای اقدام مشترک است. اولین وجه امر مشترک بودن در امید اجتماعی از به اشتراک‌گذاری امیدهای فردی ایجاد می‌شود. منصوری (۱۳۹۸) در این باره می‌نویسد:

«امید زمانی شکل می‌گیرد که با دیگری به اشتراک گذاشته شود. هر گونه فردگرایی امیدوارانه فرقی با سراب امیدوارانه ندارد. تنها در این شرایط است که امید می‌تواند عاملی آگاهی‌بخش باشد. عینیت یافتن امید میسر نمی‌شود؛ مگر اینکه در پیوند با عقلانیت مردم و در سایه مشارکت آنها قرار گیرد».

و مدنی قهفرخی (۱۳۹۸ب) معتقد است:

«امید فردی و امید اجتماعی، رابطه‌ای متقابل دارند. امید فردی با به اشتراک گذاشتن اهداف فردی، دیگران را به مشارکت در جهت بهبود وضعیت دعوت می‌کند و این به شکل‌گیری امید جمعی منجر می‌شود. امید جمعی نیز همه را به زندگی بهتر نوید می‌دهد و انگیزه آنها را تقویت می‌کند. این رابطه متقابل با گذر از فردگرایی، به تقویت جمع‌گرایی کمک می‌کند».

این به اشتراک‌گذاری نه با یک عامل سوم، بلکه با گفت‌وگو و مشارکت فعالانه و دموکراتیک میان خود افراد جامعه انجام می‌شود؛ برای مثال، اهمیت این گفت‌وگو در میان متون مدنظر به اشکال ذیل بیان شده است:

«امکان‌پذیری امید و متبهِ شدن آن به آینده‌ای واقعی، مشروط به تبدیل شدن امید به یک دارایی عمومی است؛ یعنی امید به کنشی فراگیر تبدیل شود، برای افزایش تعداد بهره‌مندان بکوشد و به گفت‌وگوی آزاد گشوده باشد (جنادله، ۱۳۹۸: ۵۰۶)».

«مهم است که افراد چقدر از رهگذر اندیشه و تفاهم و گفت‌وگو به رأی و تصمیم رسیده‌اند. رأی برآمده از فرایندهای گفتمانی و مشارکت وسیع مردم در

^۱ intersubjective

^۲ interobjective

^۳ Appadurai

یعنی همان شرایط شناسایی و ظرفیت آرزو، رابطه‌ای متقابل دارند؛ به این معنا که هر یک به رشد و پرورش دیگری شتاب می‌بخشد.

و منصورى (۱۳۹۸) به نقل از فاضلى مى‌نویسد:

«آپادورای معتقد است که امید و آرزو صرفاً خیال‌پردازی نیست؛ بلکه یک ظرفیت فرهنگی است؛ یعنی گروه‌های فرودست جامعه در وضعیتی قرار بگیرند که بتوانند با هم صحبت کنند و ظرفیت شناسایی^۱ داشته باشند. به تعبیر آپادورایی، امید زمانی شکل می‌گیرد که شرایط شناسایی امکان‌پذیر شود؛ یعنی وضعیتی که ما بتوانیم به گروه‌های مختلف فرصت دهیم و آنها فرصت بیابند درباره‌ی خواسته‌ها و هویت و تاریخ و موقعیت اجتماعی‌شان امکان دیده‌شدن پیدا کنند. این تعبیر را اقتصاددانی، چون هرماندو دوستو^۲ در کتاب راز سرمایه می‌آورد. او می‌گوید فقرا بی‌پول و بدون سرمایه نیستند؛ بلکه ظرفیت شناسایی ندارند. او با کاربست این مفهوم در کشورهای امریکای جنوبی، تحولی مهم ایجاد کرد؛ بنابراین، مفهوم ظرفیت آرزومندی از دید آپادورای، یک موقعیت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است که به گروه‌های فرودست، فرصت شناسایی دهد. مهم‌ترین جایی که نامیدی در یک جامعه پدید می‌آید، جلوگیری از رسمیت‌یافتن سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی گروه‌ها و ممانعت از این است که ایشان بتوانند ابراز وجود کنند. این وضعیت یأس اجتماعی پدید می‌آورد.»

فاضلی (۱۳۹۸) معتقد است:

«گروهی که جامعه، آن را به رسمیت بشناسد، تخیلات و تعاملات و خطرپذیری آن شکوفا می‌شود؛ اما گروه‌های زیادی در ایران هستند که مردم یا مسئولان، آنها را به رسمیت نمی‌شناسند؛ مثل زنان، سمن‌ها و فعالان محیط زیست.»

حال، پرسش اصلی این است که چگونه می‌توان ظرفیت آرزومندی و شرایط شناسایی را برای اقشار مختلف مردم- به‌خصوص همانگونه که آپادورای تأکید دارد، برای اقشار محروم و یا آنگونه که فاضلی معتقد است برای گروه‌های اجتماعی، مانند زنان، سمن‌ها و یا اقلیت‌های قومی و دینی- ایجاد کرد. پاسخ به این پرسش را شاید در سیاست‌های امید

بتوان دنبال کرد.

اما فاضلی (۱۳۹۸) برای شنیدن صدای این گروه‌های خاموش تأکید می‌کند که:

«هسته امید از مفهوم "آرزو" تشکیل می‌شود و جامعه باید بتواند آرزو کند؛ اما هر آرزویی، مطلوب و معقول نیست. آرزویی خوب است که عقل جمعی، آن را ممکن و مطلوب بداند. مشکل جامعه ایران این است که برخی، آرزوهایی دارند که بخش بزرگی از جامعه ایران نه آن را ممکن می‌داند و نه مطلوب.»

آرزوهایی که عقل جمعی درباره‌ی ممکن و مطلوب بودن آنها اجماع نظر پیدا کند، همان برشی است که در تصویر شماره ۱ (مخروط آینده‌ها) از محل تلاقی آینده‌های ممکن و مطلوب ایجاد می‌شود و می‌توان آن را تخیل اجتماعی نامید. مدنی قهفرخی (۱۳۹۸ب) درباره‌ی تخیل اجتماعی می‌نویسد:

«ریچارد رورتی به‌عنوان یک فیلسوف پراگماتیست، امید را به جای معرفت می‌نشانند. جانشینی امید به جای معرفت، یعنی اینکه باید از نگرانی درباره‌ی اینکه آیا چیزی که فرد بدان اعتقاد دارد، مستدل است یا نه، دست برداشت و دل‌نگران این شد که آیا فرد به قدر کافی، قوه تخیل دارد که به بدیل‌های جالب توجه در قبال اعتقادات کنونی بیندیشد یا نه.»

بنابراین، یکی دیگر از مسائل مهم درباره‌ی خلق امید اجتماعی در جامعه، تقویت خیال‌پردازی اجتماعی است.

دومین مضمون اصلی در این پژوهش، افسون و افسانه‌زدایی از امید اجتماعی نام گرفت. این مضمون، دربردارنده‌ی اندیشه‌هایی از اندیشمندان معاصر ایرانی است که ضمن اذعان به مسئله‌مندشدن امید اجتماعی، کوشیده‌اند فهم دقیقی از این مفهوم ارائه دهند و درحقیقت، آنچه امید اجتماعی است، از آنچه امید اجتماعی نیست، تشخیص دهند. اولین مسئله مهم در این مورد، به کار بردن مفهوم «بهتر» به جای «بهترین» است. ذکایی و ویسی (۱۳۹۸) در این مورد می‌نویسند:

«جان دیویی^۳، یکی از معروف‌ترین فیلسوفان آمریکایی قرن بیستم و از پیشتازان عمل‌گرایی (پراگماتیسم)، معتقد است که پراگماتیسم، یک

^۱ Terms of Recognition

^۲ Hernando de Soto

^۳ John Dewey

«امید محال^۱، امیدی است برخلاف دلیل، یعنی امیدی است خردستیز، ضدواقع‌گرا، وهم‌آلود، خیال‌زده و محال‌اندیش؛ اما امید بی‌محل^۲ یا امید در برابر عمل، امید برخلاف دلیل نیست؛ بلکه امید در غیاب دلیل است. امید بی‌محل، نافی و رافع عاملیت فعال و مؤثر می‌شود؛ مانند امید تقدیرباور، جبرگرا و بخت‌انگار، همان امیدی که حصول مطلوب را به علل و عوامل کاملاً خارج از اراده و عمل ما حواله و تفویض می‌کند و سر از بی‌عملی یا تعلیق کش درمی‌آورد».

و در مقابل این دو نوع از امید، از سیاست امید^۳ یا امید به‌مثابه بهبودباوری فعال^۴ نام می‌برد و معتقد است:

«سرچشمه سیاست امید از ساخت‌یابی شهروندانی می‌جوشد که دست کم، دو ویژگی دارند: اولاً، از هوابه‌امیدهای محال و بی‌محل رهیده‌اند و ثانیاً، به شیوه‌ای گفت‌وگویی زندگی می‌کنند؛ یعنی در مشارکتی حل مسئله‌ای و نقادانه و خلاقانه و فعالانه برای کشف و حذف خطا، مسئولانه و مشفقانه و توانمندانه در تکاپوی ساختن راه حل مسائل‌اند».

او برای توضیح بیشتر بهبودباوری فعال از مفاهیم ظرفیت و توانش استفاده می‌کند و می‌نویسد:

«یکی از راه‌های توضیح تفاوت میان امید به‌مثابه بهبودباوری فعال از یک‌سو با امید محال و امید بی‌محل از سوی دیگر، تمایز نهادن میان مفهوم ظرفیت^۵ و توانش^۶ (یا قابلیت) است. ظرفیت، یعنی امکانات موجود ما و محیطی که در آن با مسئله دست‌وپنجه نرم می‌کنیم؛ ولی توانش، یعنی قابلیت‌هایی برای حل مسئله که از کنش‌ها و واکنش‌های فعالانه و خلاقانه ما شکل می‌گیرد؛ به تعبیر دیگر، «ظرفیت» به ویژگی‌های ایستا در مقطعی خاص و محدود از زمان اشاره دارد؛ در حالی که «توانش» مشتقی است از سازوکاری پویا و تعاملی در برش طولی مسیر کوشش ما برای حل مسئله».

بنابراین روشن است که امید می‌تواند به بیراهه برود. می‌تواند واهی و محال باشد و آنقدر دور بنشیند که راهی

قالب فکری امیدوار، اصلاح‌طلب و تجربی است. ویژگی پراگماتیسم این است که مفهوم «آینده بهتر» را به جای مفاهیمی، مانند واقعیت و منطق و سرشت بشر می‌نشانند. در اینجا، امیدورزی عملی و سیاسی، جایگزین فلسفه‌ورزی درباره امید می‌شود. در وهله اول، امید به‌عنوان نیرویی برخاسته از عاملیت، جنبش‌های اجتماعی مختلفی را برمی‌انگیزاند؛ سپس امید نه تنها انگیزه برای عاملیت فردی فراهم می‌کند، بلکه عاملیت را برای اثرگذاری در ساختار اجتماعی به کار می‌گیرد. در این حالت، امید از گروه به بیرون گسترش می‌یابد، قدرت گروه بیشتر می‌شود و امید به تحقق اهداف و آرمان‌ها افزایش می‌یابد. از نظر دیویی، امید، یعنی توانایی اعتقاد به اینکه آینده – گرچه نامعلوم است – متفاوت و آزادتر از گذشته است و شرایط رشد و پیشرفت را به وجود خواهد آورد؛ بنابراین، از دیدگاه عمل‌گرای، امید با فرایندهای سیاسی دمکراتیک – که هدفشان تحقق امید است – ارتباط دارد. در آینده، شاید خبری از توپیاها نباشد؛ اما قطعاً بهتر از امروز خواهد بود».

اولین کوشش در اینجا، اتوپیازدایی از امید اجتماعی است. وعده‌های پوچ پیچیده‌شده در جملات پرطمطراق که با واژگان انتزاعی و همواره خوب آراسته شده‌اند، نه امید هستند و نه اجتماعی. این آرمان‌شهرهای ایدئولوژیک مدعی تغییر همه چیز به نفع خود هستند؛ اما هیچ‌گاه خود به تغییر تن نمی‌دهند.

مدنی قهفرخی (۱۳۹۸الف) با مقایسه میان جنبش‌های

قدیم و جدید می‌نویسد:

«برخلاف جنبش‌های اجتماعی قدیم، فعالان جنبش‌های اجتماعی جدید به آینده‌ای دور و تاریخی دل نمی‌بندند؛ بلکه به وضعیتی بهتر از وضعیت موجود در آینده‌ای نه چندان دور و در حوزه‌ای محدود امید دارند؛ بنابراین، اگرچه وضعیت مطلوب نهایی در جنبش‌های اجتماعی جدید شامل جامعه‌ای عاری از خشونت یا محیط زیستی سالم یا دولتی پاسخگو و دموکراتیک است، فعالان این جنبش‌ها به حل تدریجی این مشکلات با فرایندی آرام و پیوسته امید دارند و به قول رورتی، بین شناخت و امید تفاوت قائل شده‌اند. این جنبش‌ها امید به وضعیت بهتر را پرورش می‌دهند و چهارچوب کاملاً عینی و تا حدی غیرقابل تفسیر از «وضعیت بهتر» ارائه می‌دهند.

مجاهدی (۱۳۹۸) این افسون‌زدایی را به‌گونه‌ای دیگر بیان

می‌کند. او می‌نویسد:

¹ Impossible hope

² Discolated hope

³ Politics of hope

⁴ Hope as proactive meliorism

⁵ Capacity

⁶ Competence

دلخواه خود، عناصری از آن را انتخاب کرده و برای رسیدن به نوعی بهورزی، رفاه و خوشبختی و یا سعادت انتخاب کنیم.

در اینجا مسئله مهم دیگری باقی است و آن، بالقوگی‌های آینده‌های ممکن است. تعیین‌نیافتگی آینده، سویه‌ای از بحث است که نشان می‌دهد و ما را امیدوار می‌کند که در یک جبر تاریخی گرفتار نیامده‌ایم؛ اما سوی دیگر این ماجرا، بالقوگی‌های آینده‌های ممکن است که ساحت رؤیای‌پردازی و خیال است. شریعتی معتقد است واقع‌گرایی حکم می‌کند که برای تغییر واقعیت، خیال‌پرداز و آرمان‌خواه باشیم (شریعتی، ۱۳۹۸: ۱۴۷). تخیل اجتماعی، بن‌مایه امید اجتماعی است و جامعه‌ای که بتواند کلیت خودش را در آینده ممکن‌بتری خیال کند، اولین قدم را برای امید اجتماعی برداشته است. آینده‌پژوهی در این زمینه، حرف‌های زیادی برای گفتن دارد. رؤیای‌پردازان^۳، نقش بی‌بدیلی در پیشبرد جامعه به سوی آینده‌های بهتر دارند؛ به‌خصوص در مواقع بحرانی، رؤیای‌پردازان می‌توانند با تحریک تخیل اجتماعی، جامعه را تشویق کنند تا به هنوز نشده‌ها و هنوز نیامده‌ها، یعنی همان امکان‌های بالقوه آینده فکر کنند. تخیل اجتماعی و خیال، که بن‌مایه اصلی ساختن آینده‌های ممکن است، قسمتی از کار آینده‌پژوهان است که با استفاده از روش‌هایی همچون کارگاه‌های آینده^۴ انجام می‌شود. شاید بهترین و کلاسیک‌ترین مثال برای این فعالیت را مبدع کارگاه‌های آینده، یعنی رابرت جانک^۵ در پروژه همگان^۶ مطرح کرده است؛ جایی که جانک، مردم عادی را تشویق می‌کرد تا آفرینشگر تصویرهای ذهنی متفاوت خود از آینده باشند. چهارمین مضمون اصلی شناسایی‌شده، عاملیت نام گرفت.

هگل، امید را یک ضرورت می‌داند؛ اما ضرورتی که از بیرون به ما اعمال نمی‌شود و جدای از ما نیست؛ بلکه بخشی از

برای رسیدن به آن نیایم یا می‌تواند تقدیرگرا و بیرون از ساحت فعلیت و کوشش جامعه برای تغییر و برون‌سپاری‌شده به پیشگویی جبرگرایانه در آینده باشد.

سومین مضمون اصلی، ادامه همین مسئله مهم است که آیا آینده از پیش تعیین‌شده و جبرگرایانه است یا باز و گشوده روی امکان‌های مختلف. این مضمون، آینده‌ها نام گرفت. تأکید ویژه در اینجا بر «ها»ی جمع است که نشان می‌دهد آینده نه محتوم و از پیش تعیین‌شده، بلکه باز، بی‌انتهای و سرشار از نبود قطعیت است.

تعیین‌نیافتگی آینده، بحث بسیار مهمی در مبانی نظری آینده‌پژوهی است و با قبول همین تعیین‌نیافتگی است که یکی از مهم‌ترین پیش‌فرض‌های آینده‌پژوهی، اعتقاد به آینده‌هاست. از منظر لغوی نیز آینده‌پژوهی، ترجمه‌ای از لغت فیوچرز استادیز^۱ است که نشان‌دهنده همین شیوه نگرش به آینده است؛ آینده‌هایی که باید با روش‌های مختلف مطالعه می‌شود.

سلامت (۱۳۹۸) معتقد است:

«ما آینده را در کسوت بیم و امید تجربه می‌کنیم و خود این هم آشکارا در گرو تعیین‌نیافتگی آینده است. آینده در هر شرایطی با شایدهایی سروکار دارد که از دل امکان‌ها و بالقوگی‌های همین اکنون مایه می‌گیرند و درست به همین دلیل، تعیین‌نیافتگی یا به تعبیر بهتر، نه هنوز تعیین‌یافتگی^۲ است که مولد بیم‌ها و امیدهاست.»

مسئله مهم دیگر، نفی ایجابی گذشته و حال است که در آن از واکنش‌های انتقادی گذشته‌گرا و حال‌گرا به کنش‌های تحول‌خواه می‌رسیم. در این نفی، نفعی برای ساختن آینده‌ای بهتر وجود دارد؛ آینده‌ای بهتر از گذشته و حال که ثمره همان نقد تحول‌خواه است. فاضلی (۱۳۹۶) در این مورد می‌نویسد:

ایده آینده و امید اجتماعی از لحظه فرهنگی و تاریخی به وجود آمد که ما این امکان را پیدا کردیم که بتوانیم گذشته را نه به‌عنوان زندانی که در اسارت آن هستیم، بلکه به‌عنوان امکان تاریخی که می‌توانیم به

³ Dreamers

⁴ Future workshop

⁵ Robert Jungk

⁶ Everyman project

¹ Futures Studies

² Not yet determination

توجه است. چنووث با دلایل فراوان نشان می‌دهد که اگر ۳/۵ درصد جمعیت به صورت فعالانه به دنبال تغییر باشند، آن تغییر، پرهیزناپذیر خواهد بود (طاهری دمنه، ۱۳۹۸).

امید اجتماعی، عطشی سیری‌ناپذیر برای تغییر امروز دارد. این مسئله از تعهد امید به تغییر، برآمده است که گفته شد همین وجه، آن را از خوش‌بینی صرف جدا می‌کند. امیدورزی اجتماعی با استفاده از فضای بین‌الذهانی جامعه، یک آینده بهتر مورد توافق را به پروژه‌هایی برای تغییر شرایط امروز تبدیل می‌کند و این فرایند، همواره در حال انجام، همواره پویا و همواره رو به جلوست.

حالتی که آن را امید اجتماعی می‌نامیم، کم‌وبیش این ویژگی‌ها را دارد؛ حالتی است مرکب از نوعی نگاه؛ نوعی حالت عاطفی و نوعی آمادگی برای اقدام (علوی‌تبار، ۱۳۹۸: ۳۸۸).

پژوهش امیری اسفرجانی و همکاران (۱۳۹۸) نشان داد افراد بهره‌مند از امید اجتماعی به علت حس اعتماد و تعلق اجتماعی زیاد به جامعه، تمایل زیادی برای پیشرفت از طریق تغییر خود و همفکرانشان دارند؛ به گونه‌ای که در این پژوهش با استفاده از نظریه زمینه‌ای، میل به تغییر به عنوان مقوله محوری تعیین شده است.

هابرماس، به عنوان نظریه‌پرداز مفهوم حوزه عمومی، همواره از مردم می‌خواهد به وضعیت جامعه، خواه در سطح کشور و خواه در سطح جهان حساس باشند و فعالانه دخالت کنند. این کنشگری فعال از منظر هابرماس در بستر گفت‌وگو با اهل گفت‌وگو شکل می‌گیرد و دموکراسی مشارکتی مدنظر هابرماس، احتمالاً بیشتر از هر چیزی به حس تعلق اجتماعی و آنچه فراستخواه (۱۳۹۸)، حس اثربخشی جمعی و حس فاعلیت ایرانی می‌داند، منجر می‌شود (فراستخواه، ۱۳۹۸: ب).

جلایی‌پور (۱۳۹۸) معتقد است:

«در کنشگری مثبت، منتقد و مصلح می‌کوشند همیشه بین شناسایی و نشان دادن معضلات و نیز تقویت امید و انگیزه و توان شهروندان برای اصلاح این معضلات، توازن برقرار کنند. در این نوع کنشگری،

این ضرورت، خود ماییم (اردبیلی، ۱۳۹۸: ۵۶۶). امید همراه با عاملیت است؛ یعنی باور به اینکه اگر نیروی موجود - خواه فردی و خواه جمعی - به کار بیفتد، به نتیجه خواهد رسید؛ حتی اگر با سختی همراه باشد. نوعی کاربست اراده معطوف به تغییر ساختارهای مانع در امید نهفته است (فاضلی، ۱۳۹۸: ۵۵۸).

ذکایی و ویسی (۱۳۹۸) می‌نویسند:

«مگی بر^۱ امید را نوعی فعالیت شناختی می‌داند که شامل تعیین اهداف عینی، یافتن مسیری برای این اهداف و برانگیختن اراده فردی یا عاملیت برای حرکت برای تحقق اهداف است. امیدواری، یعنی تجربه خودمان به عنوان عاملان بالقوه یا بالفعل. پتی می‌گوید، تعریف امید به صورت جوهری، بیانگر توازنی ظریف میان قدرت ساختار و عاملیت است. ارتباط امید با عاملیت در امید اجتماعی آشکار می‌شود. افراد جامعه باید تصمیم بگیرند که آیا اهداف جمعی همان چیزی است که آنها می‌خواهند؟ آیا تحقق این اهداف ممکن است؟ آیا آنها سهم ارزنده‌ای در این فرایند جمعی دارند؟ فرایند امید در سطح امید اجتماعی می‌تواند همکاری بین فردی مردم را به کنش متقابل با دولت پیوند دهد.»

مارگار تمید^۲ معتقد است تمامی جنبش‌های اجتماعی در جهان را گروهی کوچک شکل داده و هدایت کرده‌اند. همسو با همین نظر، اریکا چنووث^۳ از قانون سه‌ونیم درصد نام می‌برد. چنووث، که استاد علوم سیاسی دانشگاه هاروارد است، از زمان تحصیل در دوره دکتری و پس از آن، روی یک چالش متمرکز شده است؛ یافتن پاسخی برای این پرسش که جنبش‌های مردمی چگونه به اهداف خود دست می‌یابند. چنووث به همراه ماریا استفان، بیشتر از ۳۲۰ جنبش اجتماعی را، که بین سال‌های ۱۹۰۰ تا ۲۰۰۶ میلادی رخ داده و تعداد مشارکت‌کنندگان در آنها حداقل هزار نفر بوده است، بررسی کرده‌اند تا دریابند جنبش‌های مردمی در نقاط گوناگون دنیا از فیلیپین تا آمریکای جنوبی، چگونه توانسته است به اهداف خود دست یابد. نتایج مطالعات آنها جالب

¹ McGeer

² Margaret Mead

³ Erica Chenoweth

روشنفکران و فعالان جامعه ضمن مطالبه و نقد وضعیت موجود و شناسایی آسیب‌های اصلاح‌پذیر و کنشگری فردی، همواره دغدغه حفظ و افزایش امید اجتماعی را دارند.»

فیلسوف آمریکایی، آلفونسو لینگس^۱، می‌گوید: امید، یعنی حرکت برخلاف شواهد و قرائن. امید همیشه علیه واقعیت است (مهرآیین، ۱۳۹۴)؛ همان مفهومی که تداعی‌کننده رنج آگاهانه است و در امید اجتماعی پوشیده است. امید هم آگاهی است و هم رنج. انسان آگاه از لزوم تغییر، رنج این تغییر را نیز به جان می‌خرد تا آینده‌ای بهتر بسازد.

آخرین مضمون، «دوگانه خیر و شر حاکمیت» نام گرفت. در میان اندیشمندان ایرانی معاصر، تأکید بر وجه اجتماعی امید در مقوله امید اجتماعی، گاه به نفی اثر حاکمیت در ساختن امید اجتماعی و گاه حتی به ضرورت، ناامیدی از قدرتمندان و سیاستمداران انجامیده است؛ به گونه‌ای که

ملکیان (۱۳۹۸) با تأکید بر عقلانیت امیدورزی می‌گوید:

«امید احمقانه به فعالان و کنشگران سیاسی و قدرتمندان جامعه مطلقاً نداشته باشید. من به کسانی که امیدشان به نهادهای سیاسی است می‌گویم اگر صدمه دیگر هم این کار را بکنید، باز هم سرتان به سنگ خواهد خورد. از نهایت سیاست، هیچ خیری بر نمی‌خیزد. امید باید از یک‌یک خود ما باشد.»

همچنین یکی دیگر از مسائلی که درباره امید اجتماعی به صورت ویژه بر آن تأکید شده است، تفاوت امید اجتماعی با مقوله‌های امید عمومی و امید جمعی است. امید عمومی، یعنی امیدی که صاحب‌منصبان دولتی می‌سازند و برای تغییر عقیده عمومی استفاده می‌کنند (ذکایی و ویسی، ۱۳۹۸: ۱۸۱).

مدنی قهفرخی (۱۳۹۸) در این زمینه معتقد است:

«امید عمومی، بیشتر حاصل زرق‌وبرق بی‌محتوایی است که از طریق بازار حرفه‌ای و چرخش نخبگان دولت‌ها به جامعه منتقل می‌شود؛ اما امید جمعی، حاصل شناخت و آگاهی و تعهد به اهداف و فرایندهای عملی است. امید جمعی، امکان حل کشمکش‌های رقیب را فراهم می‌کند. منظور از امیدهای رقیب، امیدهای بین افراد یا بین فرد و

یک جمع یا جمعی با جمع دیگر است (مدنی قهفرخی، ۱۳۹۸ الف: ۳۶۳-۳۶۲). اگر فرایند امید جمعی به مرحله فراگیری اجتماعی برسد، امید جمعی به امید اجتماعی تبدیل می‌شود (مدنی قهفرخی، ۱۳۹۸ ب: ۳۷).

فراستخواه (۱۳۹۸ الف) کمی ملایم‌تر از غلبه امر سیاسی بر امر اجتماعی در تاریخ ایران تا به امروز، می‌گوید و معتقد است:

«امر اجتماعی در ایران، مغلوب امر سیاسی شده است. ما باید از غلبه امر سیاسی خلاص شویم. در ایران امید هست؛ ولی امید توأم با بیم وجود دارد. در واقع، ما در ایران، «فقدان امید» نداریم؛ بلکه «بحران امید» داریم؛ به این معنا که تجربه‌های امید توسعه پیدا نمی‌کنند. تجربه‌های امید در ایران، افتان‌وخیزان است؛ به این معنی که مردم امیدهایی دارند؛ ولی فضاهای محلی، فضای مدنی و ... برای آنها فراهم نیست که امید را تجربه کنند؛ در حالی که اگر امید را تجربه کنیم، توسعه پیدا می‌کند و همه گیر می‌شود؛ ولی وقتی اینگونه نیست، امید ما با بیم همراه می‌شود.»

بنابراین، یکی از ویژگی‌های امید اجتماعی، غیرحاکمیتی بودن آن است. هرچند این دیدگاه، مخالفانی نیز دارد یا حداقل اگر بهتر بخواهیم بگوییم، نقش حاکمیت در امید اجتماعی از نظر برخی قابل پژوهش است و اندازه دخالت دولت در امور اجتماعی باید بررسی شود، نه آنکه یکسره مخالف دخالت حاکمان در امید اجتماعی باشیم؛ برای مثال، همانگونه که پیش‌تر گفته شد، فاضلی با تأسی از میشل کروزیه از مفهوم دولت فروتن استفاده می‌کند و معتقد است که دولت فروتن می‌تواند با انجام دادن درست و به موقع کارهای کوچک و شدنی، خالق امید اجتماعی باشد (فاضلی، ۱۳۹۸: ۵۶۱).

همچنین، جلالی‌پور (۱۳۹۸) برخلاف ملکیان، که یکسره معتقد است از هر نوع جریان سیاسی با هر عنوانی نباید انتظار امیدآفرینی داشت، با تأکید بر اثر انکارناپذیر نهادهای سیاسی بر بهبود وضعیت عدالت، آزادی و دموکراسی، معتقد است با تقویت نهادهای سیاسی و مشارکت سیاسی شهروندان، امید اجتماعی افزایش خواهد یافت (جلالی‌پور، ۱۳۹۸: ۴۴۰)؛ بدین سبب شاید این مسئله که حاکمان تا چه

¹ Alphonso Lingis

ممکنات دارند و همواره می‌توانند مسیرهای بالقوه بعدی را به جامعه پیشنهاد کنند. از منظر سیستم‌های پیچیده، این امر به افزایش توان تطبیق‌پذیری و تاب‌آوری یک اجتماع منجر می‌شود؛ اما خود این رؤیاپردازان، حاصل آموزش‌ها و پرورش‌های درست در نظام‌های آموزشی و در دوران پیشامدرسه هستند که بحث درباره آن می‌تواند در پژوهش‌های بعدی دنبال شود.

همچنین باید دانست که امید اجتماعی، یک سازه است، نه یک ساختار؛ یعنی سیاست امید اجتماعی باید امید را به‌مثابه سازه‌ای اجتماعی تولید و تکثیر کند. تولید امید در زبان و دنیاهای گفتمانی انجام می‌شود؛ از این‌رو، ایده امید اجتماعی را باید وارد دنیای زبانی گفتمان اجتماعی، سیاست و نظام‌های دانش، به‌ویژه گفتمان علوم اجتماعی کرد. در جامعه ایرانی، بیش از آنکه ایده امید اجتماعی به نظام اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی وارد شده باشد، ایده ناامیدی، گفتمان غالب بوده است؛ بنابراین، سیاست امید اجتماعی باید بر تکثیر گفتمان امید در حوزه‌های دانشگاه، سیاست، اقتصاد و نظام اجتماعی تمرکز کند (مالمیر و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۵۶).

در این میان، آینده‌پژوهی به‌مثابه دانشی فرارشته‌ای با جایگاهی نو در فضای دانشگاهی، به‌ضرورت، دانشی امیدوار است؛ زیرا می‌کوشد از کیان ساحت مورد مطالعه‌اش، یعنی «آینده» دفاع کند و هیچ دفاعی از آینده، بهتر از امیدواربودن به آن نیست. آینده‌پژوهی هم بر شناخت فضای تعینات^۱ و هم بر امکان^۲ کشف یا ساخت فضای ممکنات استوار است و از این منظر، واقعیت‌های گذشته، حال و آینده را به یکدیگر گره می‌زند. امید اجتماعی، مفهومی بسیار عالی برای مشارکت میان تمامی علوم اجتماعی، از جمله آینده‌پژوهی و جامعه‌شناسی است تا گفتمان میان این دسته از علوم به رسمیت بخشیدن به مطالعات نظام‌مند آینده‌ها منجر شود؛ گونه‌ای از علوم اجتماعی آینده‌پژوهانه.

اندازه می‌تواند امید اجتماعی را تولید کنند، قابل پژوهش است. امیدورزیدن به سیاست به جای امید به سیاستمداران و نهادهای سیاسی و توانمندی و هماهنگی ساختارهای سیاسی در پاسخ به مطالبات اجتماعی امیدآفرین هستند.

بحث و نتیجه

آینده یک جامعه، یعنی چیزی که یک جامعه می‌تواند به‌صورت بالقوه بشود، درست مانند چیزی که بوده است و چیزی که هست، قسمتی از ذات یک جامعه است؛ بنابراین، وقتی می‌خواهیم جامعه‌ای را تحلیل کنیم، بسیار مهم است که درباره گذشته، حال و آینده یک جامعه بدانیم و این ذات یکپارچه را در گستره‌ای از زمان در نظر بگیریم.

آتشین‌بار معتقد است کیفیت هويت، همواره جاری در طیف «گذشته تا امروز» است و اگر در لحظه‌ای خاص، آن را برای تعریف و شناخت متوقف کنیم، دچار خطا می‌شویم (اصل زعیب، ۱۳۹۸: ۵۳۸)؛ اما طاهری دمنه و همکاران (۱۳۹۴) هويت را به آینده تسری می‌دهند و از هويت مقصد نام می‌برند؛ هويتي که حامل همه آن مقولاتی است که در جدول شماره یک و با تحلیل محتوای نظرگاه‌های اندیشمندان ایرانی، معاصر پیرامون امید اجتماعی به دست آمد. اولین نتیجه این است که هويت مقصد برخلاف دو هويت دیگر، یعنی هويت موروثی که از گذشته به ما می‌رسد و هويت نقش‌ها که زندگی روزمره ما را نشان می‌دهد، هويتي است که پتانسیل این را دارد که با مشارکت فعال همه اқشار به دست آید.

آینده‌پژوهی می‌کوشد حرف هیچ گروهی درباره آینده، ناشنیده باقی نماند و همواره می‌خواهد در کنار فرم‌بخشی به‌نظر اکثریت، که مشخص‌کننده مسیرهای پیش رو است، نظر و خواست اقلیت نیز به رسمیت شناخته شود. در ساختن هويت مقصد، رؤیاپردازان، نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. رؤیاپردازان یک جامعه، جسارت و انگیزه لازم را برای عبور از مرز تعینات روزمره و ورود به دنیای باورپذیرها و

¹ Actual

² Possible

باشد که نوید شرایط بهتری را از امروز می‌دهد و با مشارکت گسترده همه افراد جامعه به دست آمده است.

امید، متعین است و نه خیال‌پردازی صرف؛ اما همچنان جامعه باید بتواند با تخیل اجتماعی، وضعیت بهتری را در آینده تصور کند و یکی از مهم‌ترین کارکردهای آینده‌پژوهی، توانمندسازی جامعه در تخیل آینده‌های بهتر و ایجاد تعهد در جامعه برای مشارکت و ساختن آینده است.

از دیدگاه رورتی، برای ارزیابی امید اجتماعی باید بررسی کرد که آن ملت چه تصویری از آینده خود دارند. این تصورات از درون تاریخ یک ملت و گفت‌وگوهای روزمره مردم درک می‌شود. زمانی می‌توان از امید صحبت کرد که این داستان، به معنی عمل‌گرایانه، خوش‌بینانه باشد (عظیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۹۵). جای امیدواری است که امید اجتماعی به‌عنوان مسئله‌ای برآمده از واقعیت جامعه مدنظر همگان قرار گرفته است و به عبارتی، پروبلماتیک شده است. اکنون، باید امیدوار باشیم اندیشمندان برای خلق امید اجتماعی متعهد شوند و صدای رسا و راهکارهای آنها به گوش مردم و حاکمان برسد.

منابع

- احمدرش، ر. و منتظری، ح. (۱۳۹۶). «تأملی تاریخی - جامعه‌شناختی در خواندن به‌مثابه امری پروبلماتیک»، *پژوهش‌های خواندن*، د ۱، ش ۱، ص ۱-۱۰.
- اردبیلی، م.م. (۱۳۹۸). «فلسفه و امید» در: *امید اجتماعی*؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۵۶۵-۵۶۷.
- اصل زعیم، م. (۱۳۹۸). «امید اجتماعی و دگرگونی فهم تغییرات زد ایرانیان»، در: *امید اجتماعی*؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با

آینده‌پژوهی درباره آفرینشگری است. پیش‌بینی، سروکار داشتن با احتمالات و مطالعه کلان‌روندها و روندها نیز بخشی از فعالیت‌های آینده‌پژوهان است که بیشتر در قالب پروژه‌های آینده‌نگاری انجام می‌شود؛ اما برای آینده‌پژوهانی که دغدغه‌های اجتماعی دارند و درگیری ذهنی آنها با مسائل اجتماعی است، تخیل امور ممکن، یعنی اموری فراتر از ضروریات و امتناع‌های امروز، فراترفتن از فهم کرونولوژیک^۱ از زمان و ایجاد فهم اولیه از فضایی که بلوخ آن را «آگاهی هنوز نیامده» یا «نه هنوز آگاهی»^۲ می‌نامد، اساس فعالیت‌های بی‌مانند آینده‌پژوهان است. بدین سبب است که خلق امید اجتماعی با امکان به اشتراک‌گذاری امیدهای فردی و ساختن تصاویر مثبت از آینده جمعی، شاید مهم‌ترین وظیفه اجتماعی آینده‌پژوهان باشد. آینده‌پژوهان راستین می‌کوشند ابرهای تخیل اجتماعی را با ساختن تصاویر مثبت جمعی از آینده بارور کنند.

اما امید اجتماعی را افراد نباید در ذهنشان شکل دهند یا دنبال باشند (قانعی‌راد، ۱۳۹۸: ۱۴۰)؛ بلکه ظرفیت نهادهای اجتماعی برای خلق امید اجتماعی نیز باید به کار گرفته شود. جامعه امیدوار، دربردارنده نهادهای گوناگونی است که می‌توانند در فضایی آزاد بروز یابند و با خلق فضای گفت‌وگو و مشارکت، منبع امید اجتماعی باشند.

مشارکت به شرایط شناسایی منجر می‌شود؛ اما این مشارکت باید قوام داشته باشد و مستمر باشد. مشارکت‌های گاه‌وبیگاه در رویدادهای سیاسی، مانند انتخابات با تزریق امید عمومی از طرف دولتی متوهم و غیرفروتن نه به تولید امید اجتماعی می‌انجامد و نه تولید اجتماعی امید می‌کند؛ بدین علت به نهادهای اجتماعی نیاز است که بتوانند حضور و مشارکت مستمر مردم را تضمین کنند. این نقش بی‌بدیل برای سمن‌ها در نظر گرفته می‌شود؛ بنابراین، به نظر می‌رسد می‌توان و باید سیاست‌های امید اجتماعی در ایران، به گشودن فضای سیاسی و فضای گفت‌وگوی ملی برای ساختن آینده مطلوبی معطوف

¹ Chronologic

² not-yet-conscious

- همکاری مؤسسه رحمان، ص ۵۵۰-۵۲۷.
- افراسیابی، ح؛ خوبیاری، ف؛ قدرتی، ش. و دشتی‌زاد، س. (۱۳۹۵). «عوامل اجتماعی مرتبط با امید جوانان به آینده (مطالعه دانشجویان دانشگاه‌های شهر یزد)»، *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، د ۱۵، ش ۳۱، ص ۱-۲۰.
- افشانی، س.ع. و جعفری، ز. (۱۳۹۵). «رابطه سرمایه اجتماعی و امید به آینده در بین دانشجویان دانشگاه یزد»، *علوم اجتماعی*، س ۲۵، ش ۷۳، ص ۹۲-۱۱۵.
- اکبریان، م؛ رفیعی، ح؛ سجادی، ح. و کریملو، م. (۱۳۸۹). «وضعیت اقتصادی- اجتماعی، رفتارهای مذهبی و امید به آینده، پیش‌بینی‌کننده مصرف مواد در بیکاران»، *سلامت و بهداشت اردبیل*، د ۱، ش ۱، ص ۴۷-۵۶.
- امیرپناهی، م؛ مالمیر، م. و شکریانی، م. (۱۳۹۵). «وضعیت سنجی امید اجتماعی در ایران (تحلیل ثانویه پیمایش وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی)»، *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، د ۳، ش ۹، ص ۷۹-۱۰۶.
- امیرخان‌نژاد، ا.ع. و صباغ، ص. (۱۳۹۴). «بررسی رابطه بین بیگانگی اجتماعی، فقر اقتصادی و اعتقادات دینی با امید به آینده دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرند»، *مطالعات جامعه‌شناسی*، س ۷، ش ۲۳، ص ۱۹-۷.
- امیری اسفرجانی، ز؛ هاشمیان‌فر، س.ع. و قاسمی، و. (۱۳۹۸). «کاوش در امید اجتماعی، نظریه‌ای داده‌بنیاد»، *مسائل اجتماعی ایران*، س ۱۰، ش ۱، ص ۲۷-۵۱.
- باب‌الحوادثی، ف. (۱۳۷۶). «تحلیل محتوا»، *مطالعات ملی کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات*، د ۸، ش ۴، ص ۹۸-۱۰۸.
- تنهایی، ح. ا. (۱۳۹۴). *درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های*
- جامعه‌شناسی، تهران: بهمن برنا، مرنديز.
- جلایی‌پور، م.ر. (۱۳۹۸). «چرا امید اجتماعی ما کمتر شده است؟ و چگونه افزایش می‌یابد؟»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۴۱۹-۴۴۰.
- جلیلی شیشیوان، ع؛ درتاج، ف؛ سعدی‌پور، ا. و فرخی، ن.ع. (۱۳۹۶). «نقش واسطه‌ای عزت نفس در رابطه بین سرمایه اجتماعی و امید تحصیلی دانشجویان نخبه ورزشی»، *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ش ۳۶، ص ۷-۳۹.
- جنادله، ع. (۱۳۹۸). «امید اجتماعی و مسئولیت جامعه‌شناسی تاریخی: گفتاری در باب نسبت روایت‌های تاریخی و برآمدن مسئله امید»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۴۹۱-۵۰۹.
- جهانگیری، ج. و محمدی، ن. (۱۳۹۷). «تبیین جامعه‌شناختی رابطه امید سیاسی و بی‌تفاوتی اجتماعی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شیراز)»، *مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران*، د ۷، ش ۱، ص ۱۲۷-۱۵۰.
- خانیکی، ه. (۱۳۹۸). *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان.
- خانیکی، ه. (۱۳۹۶). «از کارهای کوچک شروع کنیم»، *مروارید*، س ۶، ش ۷، ص ۹-۱۱.
- دیلینی، ت. (۱۳۹۴). *نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی*، ترجمه: بهرنگ صدیقی و وحید طلوعی، تهران: نشر نی
- ذکایی، م.س. و ویسی، س. (۱۳۹۸). «گفتمان‌های امید در

ص ۶۱-۷۶.

عباس‌زاده، م.؛ علیزاده‌اقدام، م.ب.؛ دولتی، ع. و موسوی، آ. (۱۳۹۵). «مطالعه نقش دینداری در توسعه امید به آینده در بین شهروندان آذرشهر»، دین و سلامت، د ۴، ش ۱، ص ۴۷-۵۶.

عظیمی، م.؛ ابراهیمی، م. و جعفری، ف. (۱۳۹۸). «چیستی امید اجتماعی و معیارهای سنجش آن: مطالعه‌ای موردی در شهر تهران»، در: امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۱۵۷-۱۷۳.

علوی تبار، ع.ر. (۱۳۹۸). «انصاف اکتشافی و امید اجتماعی»، در: امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۳۸۷-۳۹۲.

علیزاده اقدام، م.ب. (۱۳۹۱). «بررسی میزان امید به آینده در بین دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن»، جامعه‌شناسی کاربردی، س ۲۳، ش ۴، ص ۱۸۹-۲۰۶.

غلامرضا کاشی، م.ج. (۱۳۹۶). «امید واقعی، امید یوتوپیک»، مروارید، س ۶، ش ۷، ص ۲۱-۲۵.

فاضلی، م. (۱۳۹۸). «امید اجتماعی، دولت فروتن و موفقیت‌های کوچک»، در: امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۵۵۷-۵۶۲.

فاضلی، ن.ا. (۱۳۹۶). «امید اجتماعی در ایران از مشروطه تاکنون (گذشته مرجع ما نیست)»، مروارید، س ۶، ش ۷، ص ۱۳-۲۰.

فاضلی، ن.ا. (۱۳۹۸). «امید اجتماعی همچون ظرفیت

شبکه‌های اجتماعی. در: امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی»، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۱۷۵-۲۰۵.

سردار، ض. (۱۳۹۶). آینده: تمام آنچه اهمیت دارد، ترجمه: محسن طاهری دمنه، تهران: انتشارات آینده‌پژوه. سلامت، ح. (۱۳۹۸). «فکر کردن به امید به وقت ناامیدی؛ تأملاتی مقدماتی بر دشواری‌های نازدودنی مفهوم امید»، در: امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۵۶۹-۵۷۵.

شریعتی، س. (۱۳۹۸). «سرانجام روزی فرا خواهد رسید»، در: امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۱۴۳-۱۴۷.

صالحی دوست، ز.؛ پیمان‌پاک، ف.؛ پاشایی، ل. و حاتمی، ح.ر. (۱۳۹۳). «رابطه تاب‌آوری در برابر استرس با شوخ‌طبعی و امید به آینده در دانشجویان دختر»، زن و مطالعات خانواده، د ۶، ش ۲۲، ص ۹۹-۱۱۵. طاهری دمنه، م. (۱۳۹۷). «تحلیلی آینده‌پژوهانه در بن‌مایه‌های سازنده تصاویر آینده»، مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، د ۸، ش ۲۹، ص ۴۵-۶۵.

----- (۱۳۹۸). «قانون ۳/۵ درصد و تغییرات اجتماعی در ایران»، <https://iranianfuturist.com>، [۱۳۹۸/۰۶/۱۸].

طاهری دمنه، م.؛ پورعزت، ع.ا. و ذوالفقارزاده، م.م. (۱۳۹۴). «تأملی در مفهوم تصاویر آینده به مثابه ساخت هویت اجتماعی»، مطالعات ملی، س ۱۶، ش ۴،

- روان‌شناختی، س ۷، ش ۲۳، ص ۵۷-۸۲.
 قهرمانی، ن. و نادری، م.ع. (۱۳۹۱). «رابطه بین مؤلفه‌های مذهبی-معنوی با سلامت روان و امید به آینده در کارکنان بیمارستان‌های دولتی شیراز»، *پرستاری ایران*، د ۲۵، ش ۷۹، ص ۱-۱۱.
 مالمیر، م.؛ امیرپناهی، م. و شکرپانی، م. (۱۳۹۸). «وضعیت امید اجتماعی در استان‌های کشور: وضع موجود و آینده»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۲۴۳-۲۵۸.
 مجاهدی، م.م. (۱۳۹۸). «فرهنگ‌گرایی در ستیز با سیاست امید»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۳۳۱-۳۵۹.
 مدنی قهفرخی، س. (۱۳۹۸ الف). «از امید فردی تا امید اجتماعی: شناخت مفهوم امید»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۳۶۱-۳۸۵.
 مدنی قهفرخی، س. (۱۳۹۸ ب). «جنبش‌های اجتماعی و دیالکتیک امید و ناامیدی»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۲۵-۴۳.
 مرحمتی، ز. و خرمائی، ف. (۱۳۹۷). «رابطه دینداری و امید: نقش واسطه‌ای صبر»، *روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی*، س ۴، ش ۵۶، ص ۴۳۵-۴۴۴.
 ملکیان، م. (۱۳۹۸). «عقلانیت امیدورزی»، در: *امید اجتماعی؛ آرزومندی*، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۳۱۳-۳۲۷.
 فراستخواه، م. (۱۳۹۶). «ایرانی‌ها ملتی امیدوار ولی بدون امید اجتماعی»، *مروارید*، س ۶، ش ۷، ص ۲۸-۳۳.
 فراستخواه، م. (۱۳۹۸ الف). «باید از غلبه امر سیاسی خلاص شویم/ ناامید نیستیم، بحران امید داریم». <https://www.mehrnews.com/news/4865946> [۱۳۹۸/۱۲/۱۱].
 فراستخواه، م. (۱۳۹۸ ب). «چالش امیدواری». <https://www.magiran.com/article/3979772> [۱۳۹۸/۰۸/۲۱].
 فرح‌بخش، س. و رسولی، س. (۱۳۹۷). «نقش میانجیگری ادراک عدالت توزیعی در تأثیر رضایت از نظام جبران خدمات بر امید به آینده، التزام شغلی و سازگاری شغلی معلمان»، *مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی*، د ۱۱، ش ۱، ص ۱۰۹-۱۳۸.
 فرخ‌نژاد کشکی، د.؛ محمدی، ا. و حقیقتیان، م. (۱۳۹۷). «بررسی عوامل جامعه‌شناختی مؤثر در امید به آینده حاشیه‌نشینان تبریز»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)*، د ۹، ش ۲۹، ص ۷۹-۱۰۲.
 فرنام، ع. و حمیدی، م. (۱۳۹۵). «اثربخشی آموزش مثبت‌نگری در افزایش امید با تأکید بر قرآن و آموزه‌های اسلامی»، *مطالعات روان‌شناسی بالینی*، د ۶، ش ۲۲، ص ۲۳-۴۶.
 قانع‌راد، م.ا. (۱۳۹۸). «امید اجتماعی به مثابه وجدان جمعی»، در: *امید اجتماعی؛ چیستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیکی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۱۳۹-۱۴۲.
 قائدی، م.ر. و گلشنی، ع.ر. (۱۳۹۵). «روش تحلیل محتوا، از کمی‌گرایی تا کیفی‌گرایی»، *روش‌ها و مدل‌های*

- Ariyabuddhiphongs, V. and Nathanat, C. (2007) A test of social cognitive theory reciprocal and sequential effects: hope, superstitious belief and environmental factors among lottery gamblers in thailand. *Journal of Gambler Studies*, 23, 201-214.
- Aronson, R. (2017) *We: reviving social hope*. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press.
- Bryant, J., and Ellard, J. (2015) Hope as a form of agency in the future thinking of disenfranchised young people, *Journal of Youth Studies*, 18(4), 485-499.
- Fowler, D.R., Weber, E.N., Klappa, S.P., and Miller, S.A. (2017) Replicating future orientation: Investigating the constructs of hope and optimism and their subscales through replication and expansion, *Personality and Individual Differences*, 116, 22-28.
- Graneheim, U.H., and Lundman, B. (2004) Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness, *Nurse Education Today*, 24, 105-112.
- Green, J. (1999) *Deep Democracy: Community, Diversity and Transformation*, Lanham: Rowman and Littlefield Press.
- Hassan-Aslih, S., Shuman, E., Goldenberg, A., Van Zomeren, M., and Halperin, E. (2020) The quest for hope: disadvantaged group members can fulfill their desire to feel hope, but only when they believe in their power, *Social Psychological and Personality Science*, Available in <https://doi.org/10.1177/1948550619898321>.
- Kaboli, S.A., and Tapio, P. (2017) How late-modern nomads imagine tomorrow? A Causal Layered Analysis practice to explore the images of the future of young adults, *Futures*, 96, 32-43.
- Levitas, R. (2004) Hope and education, *Journal of Philosophy of Education*, 38(2), 269-273.
- Marques, S.C., Lopez, S.J., and Pais-Ribeiro, J. (2011) Building hope for the future: a program to foster strengths in middle-school students, *Journal of Happiness Studies*, 12, 139-152.
- McCoy, H., and Bowen, E.A. (2015) Hope in the social environment: factors affecting future aspirations and school self efficacy for youth in urban environments, *Child and Adolescent Social Work Journal*, 32, 131-141.
- Miller, J.F. (1986) *Development of an Instrument to Measure Hope*. Thesis Submitted as partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Nursing Sciences, Chicago: University of Illinois.
- Morgan, M. (2016) The responsibility for social hope, *Thesis Eleven*, 136(1), 107-123.
- Niles, S.G., Yoon, H.J., Baln, E., and Amundson, چيستی، وضعیت و سبب‌شناسی، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۱۴۹-۱۵۴.
- منصوری، آ. (۱۳۹۸). «راهکارهای سیاسی ارتقای امید اجتماعی»، در: *امید اجتماعی؛ چيستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۴۶۷-۴۸۱.
- موسوی، س.م. (۱۳۹۵). «نقش سودمندی ادراک‌شده، فرسودگی تحصیلی و امید به آینده در پیوند با انگیزش تحصیلی»، *مطالعات آموزشی و آموزشگاهی*، س ۵، ش ۱۵، ص ۶۷-۸۵.
- مهرآیین، م. (۱۳۹۴). «جامعه‌شناسی امید: چگونه می‌توان امید را در جامعه ممکن ساخت؟»، <http://farhangemrooz.com/news/36881> [۱۳۹۴/۶/۲].
- مهربانی‌فر، ح. و امامی، س.م. (۱۳۹۳). «رسانه ملی و امیدآفرینی؛ مبانی، ابعاد و راهبردها»، *مطالعات اجتماعی و رسانه*، س ۳، ش ۴، ص ۱۱-۴۰.
- میرسپاسی، ع. (۱۳۸۸). *اخلاق در حوزه عمومی*، تهران: ثالث.
- نوبهار، ر. (۱۳۹۸). «مردم‌سالاری و امید اجتماعی»، در: *امید اجتماعی؛ چيستی، وضعیت و سبب‌شناسی*، به کوشش هادی خانیک، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری مؤسسه رحمان، ص ۴۰۹-۴۱۷.
- یعقوبی، ا. و محقق، ح. (۱۳۹۱). «بررسی راه‌های افزایش امید در دانشجویان دانشگاه بوعلی»، *انجمن آموزش عالی ایران*، س ۴، ش ۲، ص ۱۵۵-۱۷۰.
- یعقوبی، ا.؛ فروتن‌بقا، پ. و محقق، ح. (۱۳۹۳). «بررسی اثربخشی آموزش امید بر سبک‌های اسنادی دانشجویان»، *مطالعات روان‌شناسی بالینی*، س ۵، ش ۱۷، ص ۱۹-۳۳.

- N.E. (2010) Using a hope-centered model of career development in challenging times, *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(34), 101-108.
- Robb, S. (2010) *Hope: The Everyday and Imaginary Life of Young People on the Margins*. Kent Town: Wakefield Press.
- Rorty, R. (1999) *Philosophy and Social Hope*. New York: The Penguin Group Press.
- Sabancı, T. (2015) *Expressions of hope and aspiration among young people receiving rehabilitation services in Kampala, Uganda*. Thesis submitted for master programme in social work with families and children, Uganda: Makerere University.
- Smith, N.H. (2010) From the Concept of Hope to the Principle of Hope. In Horrigan, Janet and Wiltse, E.D. (Eds.) (2010) *Hope Against Hope; Philosophies, Cultures and Politics of Possibility and Doubt*. New York: Rodopi, 3-22
- Snyder, C.R. (2002) Hope theory: Rainbows in the mind, *Psychological Inquiry*, 13, 249-275.
- Stitzlein, S.M. (2009) Reviving social hope and pragmatism in troubled times, *Journal of Philosophy of Education*, 43(4), 657- 663.
- Taheri Demneh, M., and Morgan. D.R. (2018) Destination identity: Futures images as social identity, *Futures Studies*, 22(3), 51-64.
- Thio, I.M., and Elliott, T.R. (2005) Hope, social support, and postpartum depression: disentangling the mediating effects of negative affectivity, *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 12(4), 293-299.
- Tiger, L. (1979) *Optimism: The Biology of Hope*. New York: Simon and Schuster.
- Unger, R.M. (2007) *The Self Awakened: Pragmatism Unbound*. Cambridge: Harvard University Press.
- Van Zomeren, M., Pauls, I.L., and Cohen-Chen, S. (2019) Is hope good for collective action in the context of climate change? A test of hope's emotion- or problem-focused coping functions, *Global Environmental Change*, 58, 101915.
- Wilkinson, D., and Brimingham. P. (2003) *Using Research Instruments: A Guide for Researchers*. London: Psychology Press.